

บทที่ 4

วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2490) - ปัจจุบัน (2544)

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคหลัง คือ หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2490) - ปัจจุบัน (2544) ซึ่งวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบันนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก แม้ว่าจะยังคงต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักอยู่ แต่รูปแบบการเข้าไปใช้ประโยชน์ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก มีปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้น ความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์มีมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลัง ปี 2520 เป็นต้นมา รูปแบบการผลิตที่จำเป็นต้องใช้ที่ดินเริ่มเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ป่าไม้ค่อย ๆ ลดลงเนื่องจากมีราษฎรบุกรุกเพื่อทำการเกษตรมากขึ้น โดยเฉพาะสวนยางพารามีมากขึ้นเป็นลำดับ พื้นที่ทำนาถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ไร่นาสวนผสม เป็นพื้นที่ทำนาทุ่งในหลายพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ประกอบกับในช่วงดังกล่าวมีนโยบายรัฐที่สนับสนุนการผลิตการเกษตรที่กระตุ้นการนำที่ดินมาใช้ประโยชน์มากขึ้น มีการปรับปรุงสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของรัฐ และที่สำคัญในยุคนี้มีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ชุมชนเองก็จำเป็นต้องปรับตัว ดังรายละเอียดที่สะท้อนผ่านอาชีพ การพึ่งพา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่โดดเด่นของชุมชนคือ พื้นที่ป่าไม้ การใช้ที่ดินเพื่อทำนา สวนยางพารา ไม้ผล และการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

4.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการทำนา

การทำนายังคงเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของราษฎรส่วนใหญ่ในหลายพื้นที่บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มและที่ราบชายฝั่งทะเล ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือประมาณปี พ.ศ.2490 เป็นต้นมา เป้าหมายของการผลิตข้าวของเกษตรกรที่ทำนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ มีการผลิตข้าวเพื่อขายมากขึ้น แต่ในช่วงแรก ๆ ของยุคนี้ชาวนาเพิ่มผลผลิตข้าวเพื่อขายโดยการขยายพื้นที่ปลูกเป็นหลัก เพราะในช่วงนั้นพื้นที่บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลายังมีที่รกร้างว่างเปล่าที่ใช้ประโยชน์ไม่เต็มที่อีกมาก และสามารถจับจองบุกเบิกพื้นที่ใหม่ได้ไม่ยาก ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตข้าว ในหลายพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ยังคงใช้วัวและควายในการเตรียมดินและใช้เครื่องมือง่าย ๆ เช่น จอบ เสียม ในการขุดนา ทำคันนา ชาวนาที่มีนามากในช่วงนั้นจะมีการเลี้ยงวัว ควาย ไว้มากเพื่อไถนา ถ้าแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอก็จะขอให้เพื่อนบ้านมา

ช่วยและแบ่งผลประโยชน์ให้ตามความเหมาะสม หรือในหลาย ๆ อาจทำในรูปของการลงแขก วิธีชีวิตของชาวนายังเรียบง่ายอยู่ ในนาข้าวยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำหลากหลายชนิด ดังคำพังเพย “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว”

จากข้อมูลที่มีการบันทึกการทำนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงนั้นขยายตัวรวดเร็วพอสมควร โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2499 – 2503 พื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นจาก 840,728 ไร่ ในปี พ.ศ. 2499 เป็น 1,011,053 ไร่ ในปี พ.ศ. 2503 หรือเพิ่มขึ้นเฉลี่ยร้อยละ 5 ต่อปี (ตารางที่ 4.1) ซึ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาของกลุ่มทะเลสาบในช่วงนั้นจะกระจายอยู่ในจังหวัดพัทลุง เขตที่ราบฝั่งตะวันตก และจังหวัดสงขลาในเขตที่ราบด้านตะวันออกในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน

ตารางที่ 4.1 พื้นที่ปลูกข้าวลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2499 – 2503

จังหวัด	พื้นที่ปลูกข้าว (ไร่)				
	2499	2500	2501	2502	2503
พัทลุง	421,328	479,020	477,925	479,015	492,203
สงขลา	419,400	280,000	419,400	543,115	518,850
พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา	840,728	759,020	897,325	1,022,130	1,011,053

ที่มา : กจร. พณ. 0301-5 / 25 ภาวะการทำนา (26 มิ.ย. 2500 – 4 ก.ค. 2504) ;

กจร. พณ. 0301-3 / 11 เรื่องข้าวภาคใต้ (พ.ศ. 2502)

ผลจากการขยายพื้นที่ปลูกข้าวมากขึ้น ชาวนาที่ขยายพื้นที่ปลูกจนเกินกำลังมาก ๆ ก็เริ่มประสบปัญหาด้านแรงงาน โดยเฉพาะแรงงานในการเตรียมดิน เก็บเกี่ยว และการนวดข้าว จากปัญหาดังกล่าว ชาวนาที่ทำนาในพื้นที่น้ำไม่ท่วมถึง หรือไม่ใช่นาลิก เริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาจากนาดำเป็นนาหว่านมากขึ้น เพราะการทำนาหว่านต้องการแรงงานในการผลิตน้อยกว่า สำหรับผลกระทบต่อรายได้และกำไรของชาวนา ในช่วงนั้นกำไรจะดีเนื่องจากชาวนาพึ่งพาการซื้อปัจจัยการผลิตจากภายนอกค่อนข้างน้อย ผลตอบแทนหรือกำไร ก็จะเป็นผลตอบแทนแก่แรงงานและปัจจัยการผลิตในฟาร์มของเกษตรกรเอง

อย่างไรก็ตาม ด้วยปัจจัยต่าง ๆ ที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีการพัฒนาเทคโนโลยีก้าวหน้าเพิ่มมากขึ้น ทำให้การทำนาของชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเริ่มมีการ

ใช้เทคโนโลยีมากขึ้น เช่น ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา โดยในช่วงแรกจะมีการจ้างรถแทรกเตอร์มาไถนา ทำให้ชาวนาได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น การใช้รถแทรกเตอร์จึงแพร่หลายมากขึ้นเป็นลำดับ สำหรับชาวนาที่มีนาจำนวนมากบางรายจะซื้อรถแทรกเตอร์ใช้เอง พร้อมกับรับจ้างไถนาคนอื่นด้วย อย่างไรก็ตาม การใช้รถแทรกเตอร์เพื่อไถนาไม่ได้กระจายสู่พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาพร้อมกัน ส่วนใหญ่แล้วจะแพร่หลายในพื้นที่ที่มีการทำนาเพื่อการค้ามาก่อน และใช้แพร่หลายในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วง พ.ศ. 2510 – 2520 (สนทนากลุ่ม ตำบลนาปะขอ และตำบลตะเครียะ, อ้างแล้ว) หลังจากนั้นรถแทรกเตอร์เข้ามามีบทบาทมากในช่วงแรก จนประมาณปี พ.ศ. 2520 เริ่มมีการใช้รถไถเดินตาม รถไถเดินตามนี้ชาวนามักเรียกกันว่า “ควายเหล็ก” หรือ “ลูกหมา” เริ่มเข้ามามีบทบาทในการเตรียมดินในการทำนามากขึ้นเป็นลำดับ เพราะรถไถเดินตามราคาไม่แพงมากเมื่อเทียบกับรถแทรกเตอร์ ประกอบกับมีความคล่องตัวสูง ใช้งานได้ดีทั้งในพื้นที่ขนาดใหญ่หรือที่นาแปลงเล็กๆ และสามารถดัดแปลงไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นในฟาร์มได้ดี เช่น เครื่องสูบน้ำ และเครื่องนวดข้าว จนกระทั่งมีการใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มชาวนาในปัจจุบัน เพราะประสิทธิภาพของรถไถเดินตามนี้เอง ทำให้สามารถช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานของชาวนา ทำให้ชาวนาสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของวัว ควายในการทำนาจึงลดลงไป ในปัจจุบันการเตรียมดินโดยใช้วัว ควายแทบจะไม่ปรากฏให้เห็นอีกแล้วในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา นอกจากชาวนาได้เริ่มใช้รถแทรกเตอร์และความเหล็กแล้ว วิธีการผลิตที่ใช้ที่ดินเพื่อทำนาได้เปลี่ยนไปเนื่องจากเทคโนโลยีด้านอื่น ๆ อีก และจัดได้ว่าเป็นช่วงที่รัฐเริ่มเข้ามาแทรกแซงการผลิตของชาวนาค่อนข้างมาก และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของลุ่มทะเลสาบสงขลา

การพัฒนาชลประทาน การพัฒนาระบบชลประทานของรัฐในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 แต่ก็ยังมีพื้นที่น้อยและเป็นระบบชลประทานขนาดเล็ก และได้ขยายมากขึ้นเห็นได้ชัดในประมาณปี พ.ศ. 2513 เป็นการพัฒนาระบบชลประทานขนาดกลางไม่มีอ่างเก็บน้ำ (สมยศ, 2537) รวมทั้งสิ้น 15 โครงการ พื้นที่รับประโยชน์ 476,000 ไร่ ระบบชลประทานมีทั้งทางฝั่งตะวันออกและตะวันตกของลุ่มทะเลสาบสงขลา (รูปที่ 2.4) ระบบชลประทานฝั่งตะวันตกส่วนใหญ่เป็นเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุงในบริเวณที่ราบ ซึ่งในเขตชลประทานนี้จะช่วยให้ชาวนาทำนาได้อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง แต่เนื่องจากระบบชลประทานขนาดกลางไม่มีอ่างเก็บน้ำ ถ้าปีใดฝนไม่ตกตามฤดูกาลมีน้ำไม่พอ ก็ไม่สามารถทำนาได้ 2 ครั้ง จากการศึกษาของสมยศ (2537) มีเพียงร้อยละ 12 ของพื้นที่นาในเขตชลประทานที่ได้รับน้ำสามารถทำนาได้ 2 ครั้ง

ตัวอย่าง โครงการชลประทานควนกุฎี ตัวเลขทางราชการชี้ว่าพื้นที่ชลประทานทั้งหมดเท่ากับ 38,700 ไร่ แต่มีพื้นที่เพียงร้อยละ 39 เท่านั้นที่สามารถใช้น้ำทำนาในฤดูแล้ง และอีกตัวอย่างหนึ่งในจังหวัดพัทลุง คือ ชลประทานท่าเขียด ซึ่งพื้นที่รับน้ำส่วนหนึ่งอยู่ในอำเภอบางแก้ว ราษฎร

ให้ข้อมูลว่าพื้นที่ในเขตชลประทานที่ไม่สามารถปลูกพืชในฤดูแล้งได้เลยมีมากกว่าพื้นที่ที่ได้รับน้ำ (สัมมนาร่วมกับชุมชน โครงการวิศวกรรมของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา)

นอกจากการชลประทานแล้ว รัฐได้เข้ามามีบทบาทในเรื่องพันธุ์ข้าว โดยได้มีการก่อตั้ง ศูนย์วิจัยข้าวที่ตำบลควนคูฎ อำเภอมือ จังหวัดพัทลุง ในปี พ.ศ. 2494 มีหน้าที่ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตสูง สำหรับท้องถิ่นแนะนำการใช้เทคนิคการบำรุงรักษาที่เหมาะสม เช่น การใส่ปุ๋ย และการใช้ยากำจัดศัตรูพืช โดยศูนย์วิจัยข้าวได้เริ่มแนะนำให้ชาวนาใช้ข้าวพันธุ์ใหม่แทนพันธุ์พื้นเมืองตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. 2510 ได้มีการก่อตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า ธ.ก.ส. เพื่อสนับสนุนการใช้ปัจจัยการผลิตการเกษตรในการปฏิบัติเชิง พันธ์ดี ควบคู่กับการชลประทาน ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช

ด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือการเข้ามามีบทบาทของรัฐในปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน วิธีการผลิต และรายได้ของเกษตรกร ที่ชัดเจนมากคือ การเพิ่มขึ้นของพื้นที่ทำนาจากพื้นที่ในตารางที่ 4.1 ในปี พ.ศ. 2503 กลุ่มทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ 1,011,053 ไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 1,127,487 ไร่ ในปี พ.ศ. 2519 และเพิ่มขึ้นเป็น 1.4 ล้านไร่ ในปี พ.ศ. 2539 วิธีการผลิตของชาวนา โดยเฉพาะชาวนาที่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงเร็ว จะทำนาแบบเข้มข้น (intensive) มากขึ้น มีการใช้เครื่องจักรในการเตรียมดิน มีการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ มีการใส่ปุ๋ย และยากำจัดศัตรูข้าว ซึ่งจะเห็นได้ว่าชาวนาได้พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกในการทำนาเพิ่มขึ้นมาก ประกอบกับชาวนาสส่วนใหญ่ยังขาดประสิทธิภาพในการใช้ปัจจัยดังกล่าว ใช้ในระดับที่ไม่เหมาะสม ต้นทุนการผลิตข้าวของชาวนาก็สูงขึ้นเป็นเงาตามตัว เริ่มเสี่ยงต่อการขาดทุน โดยเฉพาะในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ต่อเค้าให้เห็นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา มีรายงานการศึกษาจำนวนมากที่ชี้วัดว่าการทำนาให้ผลตอบแทนสุทธิต่ำมาก ตัวอย่างรายงานการศึกษาผลตอบแทนสุทธิจากการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบต่าง ๆ บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา แสดงในตารางที่ 4.2

ตารางที่ 4.2 ผลตอบแทนสุทธิจากการใช้ที่ดินในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบ ปี พ.ศ. 2539

ชนิดของการใช้ที่ดิน	ผลตอบแทนสุทธิ (บาท/ไร่/ปี)		
	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
ข้าว	-92.2	396.0	167.3
ยางพารา	1,514.2	5,849.0	3,360.7
ไม้ผล*	4,834.3	13,126.2	8,427.0
นาุ้ง**	-135,045.0	337,681.0	59,239.0

*ไม้ผล ได้แก่ เงาะ, มังคุด, ลองกอง, ทูตเรียน และกลางสาด **ผลตอบแทนสุทธิจากการเลี้ยงกุ้ง คิดในการเลี้ยง 1 รุ่นเท่านั้น
ที่มา : ปณัญญา และคณะ, 2541 ; สุทธิญา และคณะ, 2540.

เมื่อการทำนาต้องประสบปัญหาเช่นนี้ ทำให้ชาวนาในหลายพื้นที่โดยเฉพาะนอกเขตชลประทาน และในเขตชลประทานที่ไม่สามารถปลูกพืชได้ในฤดูแล้งเริ่มมองหาทางเลือก บ้างปล่อยให้มันไร่ คือ ทิ้งนาไว้ให้ว่างเปล่า กลายเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ จากการสัมภาษณ์เกษตรกรโดยผู้เขียน และจากการสัมภาษณ์ของโครงการในจังหวัดพัทลุง ซึ่งว่ามีพื้นที่นาในอำเภอบางแก้ว มากกว่า 30,000 ไร่ ที่ปล่อยทิ้งไว้ว่างเปล่าเป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ เพราะทำนาไปก็ไม่ได้ผลเท่าที่ควร ทิ้งปัญหาเรื่องน้ำ ดินเสื่อม การทำลายของศัตรูข้าว และราคาตลาดข้าวที่ไม่พอใจ ประกอบกับอำเภอบางแก้วไม่ได้ห่างไกลจาก อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เป็นปัจจัยดึง (pulled factors) ทำให้ชาวนาหรือเกษตรกรออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกันจำนวนมาก และในบางพื้นที่ เช่น อำเภอกวนขนุน และเขาชัยสน ที่เริ่มมีการเลี้ยงปศุสัตว์กันมากขึ้น มีชาวนาหลายรายใช้พื้นที่นาปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์ และให้เขานาเพื่อการการปลูกหญ้าเลี้ยงสัตว์สำหรับโคเนื้อและโคนม เพราะคุ้มค่าง่าการทำนาเอง ชาวนาบางส่วนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ถ้าเป็นนาในที่ดอนมีการปรับเปลี่ยนไปปลูกยางพารา หรือปรับไปทำสวนไม้ผล หรือทำไร่ นาสวนผสมในบริเวณที่พอจะมีน้ำ โดยเฉพาะหลังหลังปี 2530 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบดังกล่าวมีมากขึ้น มีโครงการของรัฐเข้ามาสนับสนุนด้านเงินทุนในการขุดบ่อเลี้ยงปลาและพันธุ์ไม้ผล เห็นได้ชัดมากในพื้นที่ อำเภอกวนขนุน อำเภอบางแก้ว และอำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง นอกจากนี้รูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงจากนาข้าวที่สำคัญ และโคเค่นมากของกลุ่มทะเลสาบหลังจากปี 2530 เป็นต้นมาคือ การเปลี่ยนแปลงจากนาข้าวเป็นการเลี้ยงกึ่งกุลาค่า ซึ่งจะ ได้กล่าวในหัวข้อ 4.4

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ และอยู่ในเขตชลประทาน ซึ่งทำนาได้ อย่างน้อย 2 ครั้งต่อปี การทำนาเพื่อขายก็ยังคงดำเนินต่อไป ทั้งฝั่งตะวันตก ในจังหวัดพัทลุง และฝั่งตะวันออกในอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยเฉพาะตำบลตะเคียนชะ ตำบลแดนสวน ตำบลบ้านขาว ตำบลบ้านใหม่ ซึ่งการทำนาเพื่อขายยังพอที่จะกำไรอยู่สามารถจูงใจให้เกษตรกรทำนาต่อไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ขนาดการถือครองเพื่อทำนาจะต้องไม่น้อยเกินไป จากการสอบถามชาวนาที่เข้าร่วมในการจัดสนทนากลุ่ม ชาวนาให้ข้อมูลว่า ขนาดพื้นที่ถือครองเพื่อทำนาในพื้นที่นี้ค่อนข้างมากกว่าพื้นที่อื่น ๆ ของลุ่มทะเลสาบ กล่าวคือ เฉลี่ยมากกว่า 30 ไร่ ต่อครัวเรือน ทำให้มีการประหยัดเนื่องจากขนาด และในระยะหลังมีการใช้เครื่องเก็บเกี่ยว เครื่อง นวดข้าว ซึ่งทางฝั่งตะวันออกในอำเภอระโนดนี้จะได้เปรียบ กล่าวคือ มีขนาดการถือครองที่ดินใหญ่กว่าฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ (สนทนากลุ่ม ตำบลตะเคียนชะ, ตำบลแดนสวน, อ้างแล้ว; สุทธิญา, 2544)

สำหรับเกษตรกรรายเล็กมากที่ยังคงทำนาสืบทอดบรรพบุรุษ หรือทำนาเพื่อยังชีพก็ยังคงดำเนินต่อไป ในกลุ่มชุมชนที่มีกลุ่มชาวนาในลักษณะนี้ ชาวนายังมีการใช้แรงงานในครัวเรือนอยู่บ้าง แต่การเตรียมดินและการเก็บเกี่ยวจะใช้เครื่องจักรเป็นหลัก มีชาวนากลุ่มนี้ในบางพื้นที่เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จจะขายข้าวที่ผลิตได้ทั้งหมด หลังจากนั้นก็จะซื้อข้าวบริโภคในครัวเรือน

การถือครองที่ดินของชาวนา ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 การถือครองที่ดินของฟาร์มเกษตรกรใน 3 จังหวัดของกลุ่มทะเลสาบสงขลาประมาณ 20 ไร่ต่อครัวเรือน สำหรับการถือครองที่ดินเพื่อทำนาส่วนใหญ่จะอยู่ระหว่าง 1 – 5 ไร่ เกือบร้อยละ 50 เหตุผลที่ชาวนามีพื้นที่ถือครองเพื่อทำนายน้อยลงมาจากหลายปัจจัยด้วยกัน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกัน เมื่อชาวนาทำนาไม่ได้ผลก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะทำนาต่อ ประกอบกับในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ด้วยกระแสการพัฒนาอุตสาหกรรม และนอกภาคการเกษตร ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นมาก ชาวนาในชนบทบางพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบ เช่น ตำบลคอนทราย อำเภอกวนขนุน ขายนาคาได้ไร่ละ 90,000 – 100,000 บาท (สัมภาษณ์ นางแฉ่, ช่างแฉ้ว) ซึ่งนับว่าเป็นราคาที่สูงมาก เช่นเดียวกับในพื้นที่ อำเภอรโนด และอำเภอหัวไทร ที่สามารถเลี้ยงกุ้งกุลาค่าได้ ชาวนาขายที่นาให้ผู้ประกอบการนำกึ่งทั้งในรูปของบริษัทขนาดใหญ่ และเอกชนรายย่อยนับหมื่นไร่ จูงใจให้ชาวนาขายที่ดินเพื่อใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งลักษณะเช่นนี้เห็นได้ทั่วไปในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลา และคล้ายคลึงกับที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของภาคใต้และของประเทศ

นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขนาดถือครองชาวนาลดลง ก็คือ การที่ประชากรหรือลูกหลานของชาวนาเพิ่มขึ้น มีการแบ่งย่อยที่นาเพื่อให้ลูกหลาน จากชาวนาที่มีนาค่อนข้างมากตัวอย่างเช่น กรณีของเกษตรกรรายหนึ่งในตำบลป็นแคะ อำเภอกวนขนุน เคยมีที่นามากกว่า 30 ไร่ แต่เกษตรกรรายนี้มีบุตรมากถึง 7 คน แบ่งที่นาให้ลูกได้ 4 – 5 ไร่เท่านั้น (สัมภาษณ์ นายเอกราช ตำบลป็นแคะ อำเภอกวนขนุน) สำหรับการถือครองที่ดินเพื่อทำนาจะเป็นที่ดินของตัวเอง (owned land) เล็ยเป็นส่วนใหญ่ การเช่าที่ดินทำกินแม้ว่าจะมีมากขึ้นในช่วงหลังแต่เมื่อเทียบสัดส่วน การเช่ากับพื้นที่ทำนาในภาคอื่น ๆ ซึ่งคิดว่ามีสัดส่วนค่อนข้างน้อย ส่วนที่ดินของผู้อื่นซึ่งรวมการเช่าด้วยมีสัดส่วนค่อนข้างน้อย ดังแสดงในตารางที่ 2.4 การเช่านาในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ดำเนินการอยู่ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จมากนัก การแสวงหารายได้เพิ่มของชาวนาบางรายที่มีที่นาค่อนข้างน้อย เพราะผลตอบแทนสุทธิจากการทำนาค่อนข้างน้อย ในหลายพื้นที่ ชาวนาบางรายให้เพื่อนบ้านทำนาโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าแต่อย่างใด แต่เกษตรกรที่ทำนาอาจแบ่งข้าวให้เจ้าของนาบ้างถ้าได้รับผลผลิต หรือในบางพื้นที่อาจทำ “นาหะ” โดยที่เจ้าของนายินยอมให้ผู้อื่นมาทำนาในพื้นที่ตนโดยแบ่งผลผลิตข้าวที่ได้ตามแต่จะตกลงกัน วิธีนี้จะแพร่หลายมากทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบในจังหวัดพัทลุง

4.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนยางพารา

ชุมชนบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้ จัดว่ามีความใกล้ชิดกับยางพารามากขึ้น ยางพารากลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักรองจากข้าวในช่วงแรกของยุคนี้ และกลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของภาคใต้และของประเทศในปัจจุบัน โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2493 – 2495 มีรายงานว่าราคาธรรมชาติสูงกว่าเดิมถึง 3 เท่า ส่งผลให้มีการปลูกยางพาราเพิ่มขึ้นทั้งหมด 1,230,000 ไร่ และระหว่างปี

พ.ศ. 2498 – 2500 ปลูกยางเพิ่มขึ้นอีก 1,136,000 ไร่ (ไซยา และคณะ, 2523) (ทั้งประเทศ) ซึ่งนับว่ามี การขยายตัวรวดเร็วมาก จังหวัดพัทลุงจังหวัดเคียวมีพื้นที่ปลูกยางเพิ่มขึ้นเป็น 58,500 ไร่ ในปี พ.ศ. 2498 (สมยศ, 2537) และในช่วงเดียวกันนี้เองพ่อค้าคนจีน (พ่อค้าแร่) เริ่มตระเวนซื้อยางและเอา เปรียบชาวสวนยางโดยการไถการขังและกดราคา ซึ่งจากสาเหตุดังกล่าวเป็นจุดเริ่มของแนวคิดการ รวมกลุ่มในเวลาต่อมา

หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐเข้ามามีบทบาทในการแทรกแซงการผลิตยางพาราอย่าง มาก มุ่งพัฒนาการผลิตให้มีประสิทธิภาพในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การคัดเลือกพันธุ์ การปลูก การดูแล รักษา การกรีดยาง รวมทั้งการแปรรูปยาง

ในปี พ.ศ. 2503 รัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง และใน ปี พ.ศ. 2504 ได้จัดตั้งสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง สังกัดกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ สาระสำคัญของ พ.ร.บ. ฉบับนี้ คือ ต้องการสนับสนุนให้ชาวสวนยางปลูกยางพันธุ์ดีแทนยาง พันธุ์พื้นเมือง ซึ่งให้ผลผลิตต่ำ คือ ประมาณ 60 กิโลกรัม ต่อไร่ต่อปี (กองเศรษฐกิจการเกษตร, 2515) ในขณะที่ยางพันธุ์ดีให้ผลผลิตสูงกว่า 3 – 4 เท่า

ในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบเริ่มมีโครงการสงเคราะห์การทำสวนยางตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 พร้อมกับ กับ พื้นที่อื่น ๆ ในภาคใต้ที่มีการทำสวนยางพารา การสนับสนุนให้ชาวสวนยางใช้ยางพันธุ์ใหม่ทด แทนยางพันธุ์เก่านี้มีวิธีการ คือ

(1) ให้ทุนอุดหนุนมากกว่าครึ่งหนึ่งของงบประมาณเพื่อการปลูกยางพันธุ์ใหม่ภายในช่วง 6 ปี ก่อนที่จะกรีดยางได้

(2) เก็บภาษีส่งออกยางเพื่อใช้ในกองทุนสงเคราะห์ยาง

(3) เก็บภาษีส่งออกยางเพื่อใช้ในงบประมาณของรัฐ และ

(4) การยืมเงินจากองค์การระหว่างชาติในบางช่วง ที่มีโครงการปลูกยางทดแทนขนาดใหญ่

เงินสงเคราะห์สวนยางในระยะแรก พ.ศ. 2504 รัฐให้เงินสงเคราะห์อุดหนุนแก่ชาวสวน ยางที่ปลูกยางทดแทน ในอัตราไร่ละ 1,800 บาท และเพิ่มขึ้นเป็น 2,000 บาท ในปี พ.ศ. 2510 – 2519 เป็น 3,900 บาท ในปี พ.ศ. 2523 4,800 บาท ในปี พ.ศ. 2527 และไร่ละ 6,800 บาท ในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม การให้เงินสงเคราะห์ในระยะแรกนั้น รัฐยังมีเงื่อนไขอื่นอีก เช่น (1) กำหนดให้มิฉะนั้นที่สวนยางพันธุ์เก่าไม่น้อยกว่า 2 ไร่ (2) แต่ละไร่ต้องมีต้นยางแก่ อายุ 25 ปีขึ้นไป หรือต้นยางที่เสียหายไม่สามารถให้ผลผลิตยางได้ และ (3) โดยเฉลี่ยต้องมีต้นยางเก่าไม่น้อยกว่าไร่ ละ 25 ต้น

ในระยะแรก การให้เงินอุดหนุนในการปลูกทดแทนด้วยยางพันธุ์ดี ไม่ประสบผลสำเร็จอย่าง ที่ตั้งใจไว้ เนื่องจากชาวสวนเข้าใจว่าถ้าเอาเงินอุดหนุนของรัฐ ที่ดินปลูกยึดเป็นของรัฐ (สัมภพณ นายสภาท, อ้างแล้ว) เพราะชาวสวนในขณะนั้นไม่มีกรรมสิทธิ์เป็นของตัวเอง มีเฉพาะใน สค. 1 จึง

ระวางว่าเป็นวิธีการยึดทรัพย์ของรัฐในภายหลัง เกษตรกรบางรายวันเกรงว่าจะถูกเรียกเก็บภาษี กลัวจะถูกเรียกเก็บเงินที่ให้มาคืนในภายหลัง นอกจากนี้ ยังไม่แน่ใจว่าชาวพันธุ์ใหม่จะให้น้ำขามากกว่าชาวพันธุ์พื้นเมืองจริงหรือไม่ จึงต้องรอนจนกระทั่งชาวสวนที่เข้าร่วมโครงการได้รับผลผลิต

ด้วยสาเหตุดังกล่าว ทำให้พื้นที่สวนยางที่ได้รับการสงเคราะห์ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ขยายตัวเพิ่มขึ้นน้อยมาก จาก 5,446 ไร่ ในปี พ.ศ. 2504 เพิ่มขึ้นเป็น 6,577 ไร่ ในปี พ.ศ. 2509 (กช. พฉ 0301. 11.9.4/1 การประชุมเรื่องการแก้ไขภาวะการค้ายางคกค้ำ (14 มี.ค. 2510 - 12 มิ.ย. 2511)) ในขณะที่พื้นที่ปลูกยางทั้งหมดในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาเพิ่มขึ้นจาก 937,038 ไร่ ในปี พ.ศ. 2506 เป็น 1,613,856 ไร่ ในปี พ.ศ. 2509 (กรมการยาง, 2506; งานเศรษฐกิจการยาง, บปป.) เมื่อยางสงเคราะห์รุ่นแรกให้ผลผลิตดีมาก ทำให้การปลูกยางพันธุ์พื้นเมืองด้วยยางพันธุ์ดีเริ่มขยายตัว อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

แม้ว่าสวนสงเคราะห์จะเพิ่มขึ้นในปริมาณจำกัดมาก แต่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางประสบความสำเร็จที่ช่วยกระตุ้นให้ชาวสวนยางได้ใช้ยางพันธุ์ดี ซึ่งผลผลิตสูงกว่ามาก ทดแทนยางพันธุ์พื้นเมือง มีสวนยางเก่า “ป่ายาง” จำนวนมาก โดยเฉพาะในจังหวัดพัทลุงที่ได้รับการปลูกแทนมีมากถึงร้อยละ 47 ระหว่างปี พ.ศ. 2504 - 2513 (กรมการยาง, 2506; ศูนย์วิจัยยาง, 2531) และมีรายงานว่าในปี 2530 ร้อยละ 50 ของพื้นที่สวนยางในจังหวัดพัทลุงได้รับการปลูกแทนด้วยยางพันธุ์ดี โดยใช้เงินกองทุนสงเคราะห์ (สมยศ, 2537)

ในจังหวัดสงขลาทั้งหมด พื้นที่ปลูกยางเพิ่มขึ้นจาก 701,154 ไร่ ในปี พ.ศ. 2506 เพิ่มขึ้นเป็น 1,640,433 ไร่ ในปี พ.ศ. 2539 สำหรับจังหวัดพัทลุง พื้นที่ปลูกยางเพิ่มขึ้นจาก 235,884 ไร่ ในปี พ.ศ. 2506 เพิ่มขึ้นเป็น 648,418 ไร่ ในปี พ.ศ. 2539 (ตารางที่ 4.3)

ตารางที่ 4.3 พื้นที่ปลูกยางพาราในจังหวัดพัทลุงและสงขลา พ.ศ. 2506, 2520, 2531 และ 2539

พ.ศ.	พื้นที่ปลูกยางพารา (ไร่)	
	จังหวัดพัทลุง	จังหวัดสงขลา
2506	235,884	701,154
2520	478,137	1,450,326
2531	552,066	1,623,704
2539	648,418	1,640,433

ที่มา : คัดแปลงจากกรมการยาง, 2506; ศูนย์วิจัยการยาง, 2531;

สำนักงานพาณิชย์จังหวัดพัทลุง, 2539; สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสงขลา, 2539.

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสวนยางพันธุ์ไม่ทุกสวนจะได้รับการสงเคราะห์จากรัฐ ดังนั้น สวนยางพาราที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมี 2 รูปแบบใหญ่ ๆ คือ “สวนยางพันธุ์ดี” กับ “สวนยางสงเคราะห์” และส่วนใหญ่จะเป็นสวนสงเคราะห์ ในระยะหลังนี้คือ ประมาณปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา รัฐบาลได้มีการผ่อนปรนกฎระเบียบกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง และเปิดโอกาสให้ชาวสวนยางขอทุนสงเคราะห์เพื่อปลูกไม้ผลแทนได้ ซึ่งจะได้รับเงินค่าสงเคราะห์ในอัตราเดียวกัน คือ 6,800 บาทต่อไร่ ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องภาวะตลาดยางพาราในขณะนั้น และนโยบายลดพื้นที่ปลูกยาง

สาเหตุที่ยางพาราได้รับความนิยมปลูกกันอย่างแพร่หลายในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลา และในพื้นที่อื่น ๆ ของภาคใต้ เนื่องจากยางพาราเป็นพืชที่ซื้อง่ายขายคล่อง เมื่อเกษตรกรชาวสวนยางผลิตยางได้แล้วจะขายเมื่อไร จะขายในรูปแบบไหน และจะขายที่ไหนก็ได้มีคนซื้อตลอด เป็นพืชที่มีความยืดหยุ่นด้านการตลาดสูงมาก เมื่อเทียบกับพืชอื่น ๆ คือไม้ผล พืชผัก นอกจากนี้ผลผลิตสามารถเก็บรักษาได้ ไม่น่าเสียดาย และการดูแลรักษาไม่ยุ่งยาก แม้ว่าบางช่วงราคาจะตกต่ำ เกษตรกรจำนวนมากก็ยังไม่ปรับการผลิต

ผลกระทบจากการขยายตัวของพื้นที่ปลูกยางพาราต่อพื้นที่ป่าไม้

ดังกล่าวแล้วข้างต้นยางพาราได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของกลุ่มทะเลสาบ โดยเฉพาะกลุ่มทะเลสาบฝั่งตะวันตก ชุมชนกลุ่มทะเลสาบจำนวนมากผูกพันกับยางพารามากกว่าการพึ่งพาป่าเพื่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวัน จากที่พื้นที่ปลูกยางได้เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาลดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้นหมายความว่า พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งได้หายไปและถูกแทนที่ด้วยสวนยางพารา (ตารางที่ 4.4 และ 4.5)

ตารางที่ 4.4 พื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ 3 จังหวัดของกลุ่มทะเลสาบสงขลาในปี พ.ศ. 2508 และ 2538

จังหวัดพื้นที่ กลุ่มทะเลสาบสงขลา	พื้นที่ป่าไม้ (ไร่)		อัตราการลดลงเฉลี่ย/ปี
	ปี พ.ศ. 2508	ปี พ.ศ. 2538	
สงขลา	1,609,569	363,361	2.58
พัทลุง	900,337	293,348	2.25
นครศรีธรรมราช	3,606,925	788,124	2.60
ภาคใต้	23,232,842	7,784,141	2.22

ที่มา: สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2511. ; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2542.

ตารางที่ 4.5 พื้นที่ไม้ผลและไม้ยืนต้นในพื้นที่ 3 จังหวัดของกลุ่มทะเลสาบสงขลาในปี พ.ศ.2508 และ 2538

จังหวัดพื้นที่ กลุ่มทะเลสาบสงขลา	พื้นที่ไม้ผลและไม้ยืนต้น(ไร่)		อัตราการเพิ่มขึ้น เฉลี่ย/ปี
	ปี พ.ศ. 2508	ปี พ.ศ. 2538	
สงขลา	815,234	1,515,095	2.86
พัทลุง	337,264	570,062	2.30
นครศรีธรรมราช	1,020,625	1,646,449	2.04
ภาคใต้	7,846,363	13,411,814	2.36

ที่มา : สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2511.; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2542.

จะเห็นได้ว่าระหว่างปีในระหว่างปี พ.ศ. 2508 – 2538 พื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดของกลุ่มทะเลสาบสงขลาตกลงในอัตราสูงกว่าการลดลงของพื้นที่ป่าเฉลี่ยของภาคใต้ ซึ่งสะท้อนถึงการลดสูญเสียป่าที่รุนแรงและรวดเร็วกว่าพื้นที่อื่น ๆ และในปี พ.ศ. 2539 พื้นที่ป่าบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลามีพื้นที่ป่าเหลือเพียง 974,376 ไร่ หรือร้อยละ 18.35 ของพื้นที่กลุ่มทะเลสาบ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับ สัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยแล้ว พื้นที่ป่าไม้ของกลุ่มทะเลสาบที่เหลืออยู่ต่ำกว่าสัดส่วนพื้นที่ป่าไม้ระดับประเทศ ซึ่งจากข้อมูลทางราชการมีป่าเหลืออยู่ร้อยละ 26 (สำนักเศรษฐกิจการเกษตร, 2542)

บริเวณที่มีการลดลงของพื้นที่ป่าที่โดดเด่น คือ ทางฝั่งตะวันตกในอำเภอป่าพะยอม ศรีบรรพต ตะโหนด ป่าบอน และกิ่งอำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง อำเภอรัตภูมิ และอำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา (รูปที่ 1.2)

การลดลงของพื้นที่ป่าไม้บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาไม่ได้มีสาเหตุมาจากราษฎรอยากได้ที่ทำกิน และเข้าไปบุกเบิกเพื่อหาที่ทำกินอย่างเดียว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็นตัวเสริมหรือผลักดัน หรือกระตุ้น ให้มีการเข้าไปบุกรุกป่า โดยเฉพาะการเข้าไปมีบทบาทของรัฐเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะเมื่อเริ่มประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2505 และอีกหลายฉบับต่อมา เริ่มมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ให้มีความสำคัญกับรายได้ต่อหัวของประชากร แนวทางการพัฒนาของรัฐในขณะนี้มุ่งเน้นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ เพราะในช่วงดังกล่าวทรัพยากรป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์มาก เร่งสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการไปสู่เป้าหมายไม่ว่าจะเป็นระบบชลประทาน ดังที่กล่าวแล้ว การสร้างถนนหนทางต่าง ๆ เข้าไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ทำให้ราษฎรเข้าถึงป่าได้ง่ายขึ้น ประกอบกับเทคโนโลยีก็ก้าวหน้าเพิ่มขึ้นทำให้สะดวกมากขึ้นยิ่งง่ายมากขึ้น ซึ่งการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า และทำลายพื้นที่ป่า

ในกลุ่มทะเลสาบสงขลา จากการสอบถามราษฎรในพื้นที่ๆ พอสรุปได้ว่า เริ่มด้วยการตัดไม้ได้สัมปทาน หรือการลักลอบตัดไม้จนป่าเกิดสภาพเสื่อมโทรม หลังจากนั้นก็เข้าไปถางป่าเพื่อปลูกพืชไร่และข้าวไร่ และปลูกยางพารา หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมามีการพัฒนาการคมนาคมสะดวกขึ้น มีการอพยพของราษฎรจากที่ราบ และราบชายฝั่งทะเลขึ้นไป บุกเบิกพื้นที่ป่าทางฝั่งตะวันตกมากขึ้น เช่น ในอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นแหล่งปลูกยางพาราและไม้ผลที่สำคัญของจังหวัดสงขลา

นอกจากนโยบายรัฐดังกล่าวแล้วที่มีส่วนส่งเสริมการทำลายป่ายังมีนโยบายและกฎหมายหลายฉบับที่พยายามจะหยุดยั้งไม่ให้มีการทำลายป่า เช่น ในปี พ.ศ. 2516 รัฐพยายามแก้ไขปัญหการบุกรุกทำลายป่า โดยมีคำสั่งนายกรัฐมนตรีที่ สร 0203 / 4391 “ราษฎรที่ทำไร่ในป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ป่าสงวนแห่งชาตินั้นหมดความเป็นป่า ก็จะอนุญาตให้อยู่ทำกินต่อไปได้ หากราษฎรที่ถูกเจ้าหน้าที่จับกุมไว้ในกรณีนี้ และยังคงการจะอยู่ทำกินก็ให้ทำกินอยู่ต่อไปได้ และตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปห้ามราษฎรบุกรุกป่าสงวนเป็นเด็ดขาด”

นอกจากนี้ ยังมีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 กันยายน 2519 เกี่ยวกับราษฎรที่บุกรุกป่าสงวนแห่งชาติว่า “ผู้ที่เข้าทำกินในป่าสงวนแห่งชาติอยู่แล้วคงให้ทำกินต่อไปได้ เว้นแต่ป่าสงวนนั้นเป็นป่าซึ่งได้รับการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ดำเนินการตามโครงการของรัฐบาล และตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ห้ามมิให้ผู้ใดบุกรุกป่าสงวนเป็นอันขาด หากบุกรุกเข้าไปให้เจ้าหน้าที่ทำการจับกุมดำเนินการตามกฎหมายทุกราย”

และในปี พ.ศ. 2522 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบ โครงการสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) การให้สิทธิทำกินแก่ผู้ที่บุกรุกและอาศัยอย่างผิดกฎหมายในเขตป่าสงวนแห่งชาตินี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อลดความรุนแรงของปัญหาทางสังคมและการบุกรุกทำลายป่า โดยการให้เอกสารสิทธิที่แสดงการครอบครองสามารถทำกิน และตกทอดถึงบุตรหลานได้ แต่ไม่สามารถจะจำหน่ายจ่ายโอนได้ โครงการดังกล่าว เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ 2525 ในพื้นที่บุกรุกประมาณ 30 ล้านไร่ โดยให้กรมป่าไม้รับผิดชอบดำเนินการ

ผลจากการใช้นโยบายดังกล่าว ไม่เป็นไปอย่างที่รัฐตั้งใจไว้ ผู้เฒ่าซึ่งเป็นแกนนำของชุมชนทางฝั่งตะวันตกเล่าว่า หลังจากรัฐประกาศใช้นโยบาย ส.ท.ก. ยิ่งกระตุ้นให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่ามากขึ้น เพราะถ้าบุกเบิกแล้วจะได้สิทธิ ชาวสวนยางบางรายแม้ว่าจะมีพื้นที่สวนยางมากแล้ว ก็ยังหาวิธีที่จะบุกรุกป่าเพิ่ม ไม่สนใจการควบคุมดูแลจากรัฐแม้แต่น้อย โดยเฉพาะช่วงที่ราคาที่ดินเฟื่องฟูมาก สวนยางพาราแม้ว่าจะไม่มีเอกสารสิทธิใด ๆ ก็สามารถขายได้ราคาดี ด้วยสาเหตุดังกล่าวจะเสริมให้มีการบุกรุกป่ามากขึ้น แม้ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในพื้นที่ลึก ๆ ห่างไกลออกไปยังคงมีการบุกรุกป่าอยู่

ผลกระทบจากการทำลายพื้นที่ป่าไม้

ผลกระทบจากการทำลายป่าไม้หรือการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในบริเวณพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าต้นน้ำลำธารนั้น มีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผลกระทบทางตรงที่สำคัญมากก็คือ ภาวะขาดแคลนน้ำ ทำให้ประเทศไทยต้องสั่งซื้อไม้จากต่างประเทศเป็นมูลค่ามหาศาล ตัวอย่างเช่น ระหว่างปี พ.ศ. 2522-2532 ไทยนำเข้าไม้คิดเป็นมูลค่าประมาณ 28,000 ล้านบาท (ทิวา, 2535) และมูลค่านำเข้าไม้ต่อปีสูงขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ประเทศขาดดุลการค้า แต่อย่างไรก็ตาม จากความขาดแคลนไม้ธรรมชาติ และราคาไม้ธรรมชาติที่แพงนี้ โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ.2532 ซึ่งรัฐได้ออกพระราชกำหนดปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศ ได้ส่งผลในเชิงบวกในด้านที่ทำให้เกิดการกระตุ้นให้มีการหาแนวทางการนำไม้ยางพารามาใช้ให้เกิดประโยชน์ จนทำให้เฟอร์นิเจอร์ไม้ยางและไม้ยางพาราแปรรูปกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทย จนทุกวันนี้ (ฮ้าง

ส่วนปัญหาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมจากการทำลายป่าไม้นั้น เป็นปัญหาในทุกระดับ (ระดับโลก ภูมิภาค ประเทศ และพื้นที่) ไม่ใช่เฉพาะเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มทะเลสาบสงขลา และกลายเป็นประเด็นที่ทุกฝ่ายให้ความสนใจ แม้แต่ชุมชนในชนบทหลายพื้นที่ให้ความสนใจ และที่โดดเด่นมากของกลุ่มทะเลสาบสงขลาคือ ชุมชนตะโหมด (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 5) เพราะชุมชนเหล่านี้มักเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากที่ป่าไม้หายไป

นอกจากจะทำให้เกิดปัญหาเรื่องน้ำซึ่งในบางปีเกิดปัญหาขาดแคลนน้ำและการไหลบ่าในกรณีฝนตกมากแล้ว ยังทำให้สูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ และส่งผลกระทบต่อการเกษตรของพื้นที่กลุ่มทะเลสาบ ซึ่งพอสรุปประเด็นที่สำคัญได้ ดังนี้คือ

1. ทำให้เกิดการผันแปรของอัตราการไหลของน้ำจืดที่ไหลตามลำน้ำต่าง ๆ ลงสู่ทะเลสาบ ซึ่งจะให้ความเค็มของทะเลสาบสงขลาผันแปรไปด้วย อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศวิทยาตามมา และก่อให้เกิดความเสียหายทางการเกษตรด้วย

2. การชะล้างของหน้าดิน อัตราปกติของการสูญเสียหน้าดินของป่าธรรมชาติมีเพียง 2 ตันต่อตารางกิโลเมตรต่อปี ถ้าป่าถูกแผ้วถาง การสูญเสียหน้าดินจะเพิ่มขึ้นเป็น 38 ตันต่อตารางกิโลเมตรต่อปี จากตัวเลขการใช้ที่ดินประเภทต่าง ๆ ที่คำนวณในปี พ.ศ.2522 ปริมาณการสูญเสียหน้าดินเท่ากับ 200,000 ตันต่อปี ซึ่งประมาณหน้าดินเหล่านี้จะตกทับถมตามลำธารต่าง ๆ ทำให้สายน้ำหลักของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาตื้นเขิน ลดความสามารถในการกักเก็บน้ำให้กับชุมชน ส่วนที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา ทำให้ทะเลสาบตื้นเขินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2522) นอกจากนี้ ในรายงานของกรมพัฒนาที่ดิน พบว่าระดับความลึกของน้ำในทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันมีค่าเฉลี่ยเพียง 1-3 เมตร เท่านั้น ปริมาณตะกอนแขวนลอย รายปี

เท่ากับ 26.5-289.1 ต้นต่อตารางกิโลเมตร (สำนักงานพัฒนาที่ดินชายทะเล, 2536 ; ปณัญญา และคณะ 2541, อ้างแล้ว) กระทบต่อระบบนิเวศน์ของทะเลสาบ

3. การทำลายป่าไม้ยังส่งผลให้ภูมิอากาศในแต่ละพื้นที่ผันผวน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้กระทบต่อการประกอบอาชีพด้านการเกษตรของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะขาดแคลนน้ำแล้ว การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศยังตามให้พืชผลไม่ออกดอก โดยเฉพาะไม้ผลทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ (สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ และตำบลตะโหมด, อ้างแล้ว)

4.3 การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนไม้ผล

การทำสวนไม้ผลนับเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับผู้ประกอบอาชีพทางการเกษตร และพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาจัดเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการทำสวนไม้ผลพื้นที่หนึ่งของภาคใต้ โดยเฉพาะพื้นที่ทางตะวันตกของทะเลสาบสงขลา มีการปลูกไม้ผลกระจายเกือบทุกพื้นที่ ตั้งแต่อำเภอสะเตกาทางใต้จนถึงอำเภอชะอวดเหนือสุดของกลุ่มทะเลสาบสงขลา (รูปที่ 1.2) และอาชีพการทำสวนไม้ผลกลายเป็นอาชีพหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนบริเวณทะเลสาบสงขลา

ในยุคหลังนี้มีการตื่นตัวเพื่อทำสวนไม้ผลกันมาก โดยเฉพาะหลังจากปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ด้วยปัจจัยสำคัญที่เป็นต้นเหตุอย่างน้อย 2 ประการ คือ ไม้ผลเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งในและต่างประเทศ ตัวอย่างเช่น ทุเรียนเพียงชนิดเดียว มีการส่งออกเพิ่มขึ้นจาก 15,655 ตัน มูลค่า 375 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2533 เพิ่มขึ้น 112,281 ตัน มูลค่า 2,330 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2543 (กรมศุลกากร) สำหรับมังคุดก็เช่นเดียวกัน มีการผลิตและส่งออกมากขึ้น และปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ไม้ผลเป็นพืชที่ให้ผลตอบแทนต่อพื้นที่ปลูกสูงเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อปลูกไม้ยืนต้นอื่นๆ เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน ซึ่งสามารถปลูกได้ในเขตพื้นที่ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน

จากการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกลองกองในจังหวัดภาคใต้ซึ่งรวมถึงพัทลุงและสงขลาด้วย การปลูกลองกองให้ผลตอบแทนสุทธิสูงถึงไร่ละ 17,577 บาทต่อปี และผลตอบแทนสุทธิเท่ากับ 8,567.3 บาทต่อไร่ต่อปี (จรรยา และคณะ, 2544) และถ้ามีการจัดการที่ดีไม้ผลจะให้ผลตอบแทนสูงมาก จากการสัมภาษณ์นายสวาท ซึ่งได้เริ่มบุกเบิกสวนทุเรียนพันธุ์มามากกว่า 40 ปี และเป็นประธานชมรมไม้ผลอำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุงมาหลายสมัย เล่าว่าทุเรียนพันธุ์หมอนทอง 1 ตัน ให้ผลตอบแทนเท่ากับการปลูกยาง 1 ไร่ เช่นเดียวกับลองกอง เพียงต้นเดียวสามารถสร้างรายได้สูงมากถึง 10,000 บาทหรือมากกว่านั้นถ้ามีการจัดการที่เหมาะสม (สัมภาษณ์ นายสวาท, อ้างแล้ว)

ไม้ผลที่นิยมปลูกในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลา คล้ายคลึงกับไม้ผลที่ปลูกในพื้นที่อื่นๆ ของภาคใต้ ซึ่งได้แก่ เงาะ ทุเรียน มังคุด ลองกอง และในช่วงประมาณ 5-10 ปี ที่ผ่านมานี้มีการปลูกไม้ผลชนิดอื่นเพิ่มมากขึ้น เช่น สละ ส้มโชกุน ส้มโอ เป็นต้น

จากการขยายตัวของ การปลูก ไม้ผลที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ทำให้พื้นที่ปลูก ไม้ผลกลุ่มทะเลสาบสงขลา ในปี พ.ศ.2543 มีมากถึง 243,518.75 ไร่ หรือร้อยละ 4.45 ของพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลา ทั้งหมด (กรมพัฒนาที่ดิน, อ้างแล้ว) ตารางที่ 4.6 แสดงพื้นที่ปลูก ไม้ผลหลักในจังหวัดพัทลุงและสงขลา ปี พ.ศ. 2539 และ 2542 จะเห็นว่าจังหวัดพัทลุง ซึ่งอยู่ในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งจังหวัด มีการปลูกทุเรียน มังคุด ลองกอง และเงาะ ค่อนข้างมาก กล่าวคือ มากถึง 36,903 ไร่ ในปี พ.ศ. 2542 หรือคิดเป็นร้อยละ 15.15 ของพื้นที่ปลูก ไม้ผลทั้งหมดของกลุ่มทะเลสาบสงขลา

ตารางที่ 4.6 พื้นที่ปลูก ไม้ผลหลักบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ปี พ.ศ. 2539 และ 2542

ชนิด ไม้ผลหลัก	พื้นที่ปลูก (ไร่)					
	ปี พ.ศ. 2539			ปี พ.ศ. 2542		
	พัทลุง	สงขลา	รวม	พัทลุง	สงขลา	รวม
ทุเรียน	11,187	15,695	26,882	12,518	14,389	26,970
มังคุด	9,835	2,084	11,919	8,900	3,390	12,290
ลองกอง	9,225	6,987	16,212	8,899	9,709	18,608
เงาะ	5,584	3,356	8,940	6,586	4,020	10,606
รวม	35,831	28,122	63,953	36,903	31,508	68,411

ที่มา : <http://www.nso.go.th/provweb/cwdweb/index.htm>, 2546.

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวน ไม้ผลบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลามีทั้งสวนรายใหญ่และสวนรายย่อย แต่ไม่มีรายงานเชิงวิชาการที่ระบุชัดเจนว่ามีสวน ไม้ผลขนาดใหญ่ที่ราย พื้นที่ปลูกก็ไร่ แต่จากการตรวจสอบข้อมูลในพื้นที่กับผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน พอสรุปได้ว่าพื้นที่สวน ไม้ผลขนาดใหญ่มีน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับสวน ไม้ผลรายย่อยหรือสวนขนาดเล็ก

อย่างไรก็ตาม หลังปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาชาวสวนยางพาราฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มทยอยลดจำนวนลง โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่มีการถือครองที่ดินค่อนข้างน้อย ไม่สามารถพึ่งพาการทำสวนยางพาราเป็นแหล่งรายได้หลักของครอบครัว จึงได้หันมาเปลี่ยนพื้นที่ปลูกยางพาราเป็นสวนผลไม้มากขึ้น โดยเฉพาะในแหล่งที่มีน้ำค่อนข้างสมบูรณ์ในอำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา อำเภอตะโหมด อำเภอกงหรา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ อำเภอป่าบอน และอำเภอศรีบรรพต

จังหวัดพัทลุง จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โดย สุชัยญา (2544) พบว่าเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกษตรกรชาวสวนยางเปลี่ยนไปทำสวนผลไม้ คือ (1) ทำสวนผลไม้ให้รายได้ดีกว่าสวนยางพารา (2) มีที่ดินจำกัดมาก ต้องทำกิจกรรมที่มีรายได้ต่อพื้นที่สูงจึงจะมีรายได้พอเลี้ยงครอบครัว และ (3) มีความรู้เกี่ยวกับการทำสวนไม้ผล และมีความชอบเป็นทุนเดิม

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากการทำสวนยางพาราเป็นสวนไม้ผล ไม่ได้รวดเร็วมาก ค่อยเป็นค่อยไป เพราะการทำสวนไม้ผลเป็นกิจกรรมที่ต้องดูแลจัดการแบบประณีตมาก และจำเป็นต้องใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูง เกษตรกรชาวสวนยางรายย่อย บางรายที่เห็นโอกาสหรือทางเลือกดังกล่าว ได้จัดระบบการใช้ที่ดินโดยมักแบ่งพื้นที่ที่มีอยู่ทำสวนไม้ผลบางส่วน และ ยังคงพื้นที่สวนยางพาราไว้บางส่วน เพราะนอกจากจะช่วยเพิ่มรายได้แล้ว ยังช่วยรักษาเสถียรภาพของรายได้ กรณีที่ราคาขางพาราตกต่ำหรือได้ผลผลิตไม่ดี หรือผลผลิตไม้ผลประสบปัญหา (สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ; สนทนากลุ่ม ตำบลตะโหมด; สนทนากลุ่ม ตำบลชะรัด, อ้างแล้ว)

สำหรับชาวสวนยางรายใหญ่และไม่มีปัญหาเรื่องเงินลงทุนก็ได้เริ่มลงทุนทำสวนผลไม้เชิงเดี่ยวกันมากขึ้น เช่น สวนทุเรียน มังคุด ลองกอง และส้มโชกุน สาเหตุหลักก็คือ เพื่อผลตอบแทนจากการใช้ที่ดินที่คุ้มค่ากว่าการใช้ทำประโยชน์อย่างอื่น

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนไม้ผลขนาดใหญ่

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนไม้ผลขนาดใหญ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่มมาไม่นาน กล่าวคือ ประมาณ 10 ปี ที่ผ่านมานี้ และมีการขยายตัวมากหลังวิกฤตเศรษฐกิจและขางพาราราคาตกต่ำ กระตุ้นให้ชาวสวนยางรายใหญ่ และผู้ที่มีที่ดินมากและพอจะมีเงินทุน เริ่มหาทางเลือกการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ให้ผลตอบแทนต่อพื้นที่ที่ดีกว่าสวนยางพารา จากการสอบถามข้อมูลในพื้นที่กับผู้เชี่ยวชาญที่เป็นที่ปรึกษาสวนขนาดใหญ่ และผู้ชำนาญการด้านไม้ผลในภาคใต้ พบว่าสวนไม้ผลขนาดใหญ่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ใหญ่ที่สุดมีไม่เกินรายละ 100 ไร่ คือเฉลี่ยอยู่ระหว่างรายละ 60-70 ไร่ และสวนขนาดใหญ่เหล่านี้มักกระจายอยู่ในพื้นที่อำเภอสะเดา และบางส่วนอยู่ในอำเภอรักภูมิ จังหวัดสงขลา เพราะบริเวณพื้นที่นี้เป็นพื้นที่ที่มีการทำสวนยางพาราขนาดใหญ่กันมาก สามารถแบ่งพื้นที่สวนยางพาราบางส่วนมาทำสวนไม้ผลได้ (สัมภาษณ์ ดร. สุนทร ทิพิธแสงจันทร์ และเกษตรกรอำเภอสะเดา)

การทำสวนไม้ผลขนาดใหญ่มักเริ่มในลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ เมื่อสวนยางพาราอายุมากมีการตัดโค่นเสร็จแล้ว แทนที่จะปลูกขางพาราก็จะปลูกไม้ผลแทน แต่ลักษณะการปลูกไม้ผลจะไม่ทำแปลงใหญ่พร้อมกันในครั้งเดียว เช่น 50 ไร่ หรือ 80 ไร่ แต่ชาวสวนจะค่อย ๆ ทะขอยปลูกไม้ผลครั้งละแปลง แปลงละประมาณ 10-20 ไร่ และทะขอยปลูกเพิ่ม เพราะการทำสวนไม้ผลในลักษณะนี้ต้อง

ใช้เงินลงทุนค่อนข้างสูง ในสวนไม้ผลขนาดใหญ่เจ้าของสวนส่วนใหญ่จะปลูกไม้ผลหลายชนิด แต่ในแปลงย่อย ๆ จะมีเพียงไม้ผลชนิดเดียว ซึ่งจะแตกต่างจากของชาวสวนไม้ผลรายย่อยที่มักปลูกผสมไม้ผลหลายชนิดในแปลงเดียวกัน ในสวนไม้ผลรายใหญ่ี่มักจะปลูกไม้ผลที่ภาวะตลาดค่อนข้างดี เช่น ลองกอง มังคุด ส้มโชกุน และส้มโอ

การจัดการสวนไม้ผลรายใหญ่เจ้าของสวนจะจ้างผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ทางการเกษตรมาดูแลสวน และมักจะจ้างแรงงานภาคอีสานมาอยู่ประจำที่สวน เพราะสวนไม้ผลต้องการการดูแลเอาใจใส่ที่ประณีตหรือเข้มข้นมาก (intensive) ในปัจจุบัน การลงทุนในระบบพื้นฐานในสวนไม้ผลขนาดใหญ่ยังไม่เต็มรูปแบบ เช่น ระบบน้ำ (ซึ่งมีความสำคัญมากกับสวนไม้ผล) สาเหตุหลักก็เป็นเพราะระบบเหล่านี้ต้องใช้เงินลงทุนสูงมาก

การทำสวนไม้ผลขนาดใหญ่ส่วนใหญ่เจ้าของสวนมักไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องไม้ผลชนิดนั้นและเทคโนโลยีในการผลิต ทั้งเรื่อง โรค แมลง การให้น้ำ และการให้ปุ๋ยมากนัก ทำให้ประสิทธิภาพโดยรวมในการผลิตยังไม่ดีเท่าที่ควร มักประสบปัญหาด้านการผลิต แต่สวนขนาดใหญ่จะได้เปรียบด้านการตลาด เพราะเจ้าของสวนส่วนใหญ่เป็นคนจีน มีความชำนาญด้านการค้าขาย ประกอบกับมีเครือข่ายด้านการตลาด ไม้ผลที่ปลูกบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีการส่งออกไปทางด่านประเทศมาเลเซียบ้างแต่มีไม่มากนักเมื่อเทียบกับปริมาณที่ผลิตได้ ตลาดหลักยังคงเป็นตลาดในพื้นที่ โดยเฉพาะอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

การทำสวนไม้ผลขนาดใหญ่กล่าวได้ว่าไม่มีผลต่อการบุกเบิกหรือบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่ศึกษามากนักเพราะส่วนใหญ่แล้วจะใช้พื้นที่จากสวนยางพาราที่มีอยู่ก่อนแล้ว

การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนไม้ผลขนาดเล็ก

การทำสวนไม้ผลรายย่อยหรือขนาดเล็กพบเห็นได้ทั่วไปทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา สวนเหล่านี้มีมานานดังกล่าวแล้วข้างต้น และมีจำนวนมาก กระจัดกระจาย การทำสวนไม้ผลรายย่อยแม้ว่ายังไม่มีการจำแนกชัดเจนแต่พอที่จะกล่าวได้ว่าถ้าน้อยกว่า 20 ไร่ ก็น่าจะจัดเป็นรายเล็กหรือรายย่อย ซึ่งแตกต่างจากสวนยางพาราที่กล่าวแล้วขนาดเล็กคือ ไม่เกิน 50 ไร่ และในกลุ่มรายย่อยนี้ก็ยังมีส่วนรายเล็กมาก คือ น้อยกว่า 5 ไร่ เนื่องจากมีที่ดินจำนวนจำกัด และขนาดใหญ่ขึ้นมาหน่อยคือ มากกว่า 5 ไร่ (สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งตำเสา ตำบลเขาพระ ตำบลตะโหมด และตำบลชะรัด, อ้างแล้ว)

การทำสวนไม้ผลรายย่อยบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในยุคนี้พัฒนาจากหลายรูปแบบอย่างที่เราเห็นมากที่สุดคือเป็นสวนไม้ผลใกล้บ้านหรือบริเวณบ้าน ซึ่งเมื่อก่อนมีการปลูกไม้ผลพื้นเมือง หรือเป็นสวนยางพาราที่หมดอายุแล้ว ซึ่งถ้าสวนยางพาราเป็นสวนสงเคราะห์ก็สามารถขอทุนเพื่อทำสวนไม้ผลได้ โดยเฉพาะในกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่น้อย อาชีพการทำสวนยางพาราไม่สามารถสร้างรายได้ให้พอกับรายจ่ายของครอบครัว สำหรับกลุ่มที่มีพื้นที่มากขึ้นหน่อยก็จะแบ่งส่วนหนึ่งมาทำสวน

ไม้ผล และยังคงเก็บพื้นที่สวนยางพาราไว้ เพราะไม้ผลให้ผลตอบแทนดีและได้เป็นเงินก้อน แต่มีข้อจำกัดที่ว่าใน 1 ปี มีรายได้เพียงฤดูกาลเดียวหรือไม่เกิน 2 ครั้งต่อปี ถ้ามียางพาราด้วย รายได้จากยางก็จะช่วยให้มีรายได้ตลอดทั้งปี จากการสอบถามเกษตรกรในพื้นที่ศึกษาที่ทำสวนยางพาราและทำสวนไม้ผล 275 รายในช่วงปี พ.ศ. 2543 เกษตรกรที่มีการผสมผสาน 2 กิจกรรมนี้ในครัวเรือน มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่ากลุ่มอื่น ๆ ภายใต้งบประมาณพื้นที่ถือครองใกล้เคียงกัน (สุรัญญา, 2544) สวนไม้ผลอีกกลุ่มหนึ่งพัฒนามาจากพื้นที่ทำนาและมีการขร่อปลูกไม้ผล แต่พื้นที่น้ำจะต้องไม่ท่วมขัง ระบายน้ำดี (สัมภาษณ์ นายประมวล คำบดตะโหนด)

ในยุคหลังนี้วิธีการทำสวนไม้ผลแม้ว่าจะรายได้ก็ตามได้เปลี่ยนแปลงไปมาก จากสวนไม้ผลพันธุ์พื้นเมืองเป็น ไม้ผลพันธุ์ดีมากขึ้น มีสวน ไม้ผลเชิงเดี่ยวมากขึ้น หรืออาจมีการทำสวนผสมแต่ก็เป็น ไม้ผลพันธุ์ดี มีการปลูกเป็นแถวเป็นแนว มีระยะปลูกที่แน่นอน มีการให้น้ำ ให้นุ่ย ตัดแต่งกิ่ง การเก็บเกี่ยวที่เป็นระบบ เทคโนโลยีการผลิตเหล่านี้นอกจากจะได้รับการถ่ายทอดหรือส่งเสริมจากภาครัฐแล้ว ยังได้จากความตื่นตัวและกระตือรือร้นของชุมชนเอง โดยการไปดูเทคโนโลยีการผลิตจากสวน ไม้ผลรายใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงใต้นำมาปรับปรุงใช้ในสวนขนาดเล็ก หรือเรียนรู้จากเพื่อนบ้านในชุมชนที่เริ่มทำสวนมาก่อน

ผู้เฒ่าในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สนใจและอยู่ในวงการ ไม้ผลเล่าว่า การใช้ ไม้ผลพันธุ์ดีมาปลูกในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบโดยเฉพาะทุเรียนซึ่งมีการปลูกและพัฒนามาก่อน กล่าวคือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 อย่างเช่นกรณีของ นายท่อน โลหการณ บ้านหุแระ ตำบลทุ่งคำเสา อำเภอหาดใหญ่ นายท่อนได้โค่นล้มสวนยางพาราเก่าในพื้นที่ 5 ไร่ (ซึ่งเป็นสวนยางที่ครอบครัวนายท่อนมีอยู่ในขณะนั้น) เพื่อปลูกทุเรียนพันธุ์ ซึ่งขณะนั้นต้นพันธุ์ราคาแพงมากอยู่ที่ต้นละ 125 บาท จากการบุกเบิกการทำสวนทุเรียนของนายท่อนในขณะนั้นส่งผลให้นายท่อนและครอบครัวมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นมาก เมื่อเทียบกับชาวสวนยางในพื้นที่ใกล้เคียงกัน จนทำให้นายท่อนมีรายได้และสามารถซื้อที่ดินเพิ่มขึ้นได้เป็นจำนวนมากหลังจากนั้น อีกกรณีหนึ่งคือที่เกาะขือ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา นายปั้นเพชรเมธี สร้างสวนทุเรียนพันธุ์ดีประมาณปี พ.ศ.2504 จำนวน 7 ไร่ โดยล้ม ไม้ผลชนิดอื่น 4 ไร่ และขุดร่องพื้นที่นา 3 ไร่ เพื่อปลูกทุเรียนเชิงเดี่ยว และสวนทุเรียนนี้ได้สร้างรายได้ให้กับนายปั้นเป็นที่พอใจ อีกรายหนึ่งคือที่บ้านทอนตรน อำเภอกงหรา มีเนื้อที่ประมาณ 3.4 ไร่ ปลูกทุเรียนพันธุ์ประมาณปี 2505 ซึ่งการปลูกทุเรียนพันธุ์ดีในสมัยนั้นให้ผลในเชิงเศรษฐกิจดีทำนองเดียวกับที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น

เมื่อพิจารณาผลกระทบจากการขยายตัวทำสวน ไม้ผลของชาวสวนรายย่อย ผลกระทบทางด้านบวกนั้นค่อนข้างชัดเจน เกษตรกรมีรายได้ดีขึ้น แต่เกษตรกรที่ทำสวน ไม้ผลเหล่านี้ จะต้องเอาใจใส่ในการจัดการสวนอย่างดี มีความประณีต และที่สำคัญจะต้องมีความสามารถในการจัดการด้านการตลาดด้วย เพราะ ไม้ผลมีความแตกต่างจากยางพาราที่ขายได้ง่ายและไม่เน่าเสียสามารถเก็บผลผลิตไว้ได้ แต่ ไม้ผลมีระยะเวลาในการเก็บรักษาที่จำกัด และต้องจัดการด้านการตลาดที่ดี

ถ้าสำหรับผลกระทบในเชิงลบที่สามารถประเมินได้คือ เนื่องจากการใช้ที่ดินในการทำสวน ไม้ผล มูลค่าเพิ่มของที่ดินจะสูงกว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรกรในรูปแบบอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งยางพารา ทำให้ในบางพื้นที่อย่างเช่นในเขตอำเภอรัตภูมิ มีการบุกรุกป่าเพื่อปลูกไม้ผลกันมาก แต่ส่วนใหญ่ เป็นรายย่อยโดยหวังว่าถ้าจะขายเปลี่ยนมือจะได้ราคาดีกว่าสวนยางพารามาก

จะเห็นได้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำสวนไม้ผลดังกล่าว จัดเป็นทางเลือกการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ให้ผลตอบแทนคืออีกทางเลือกหนึ่ง ที่จะช่วยสร้างเศรษฐกิจชุมชนลุ่มทะเลสาบให้ดี และสู่การช่วยเศรษฐกิจของภาคใต้และของประเทศในที่สุด แต่เกษตรกรที่เกี่ยวข้องจะต้องตระหนักถึงปัญหาและพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาตัวเองตลอดเวลา

4.4 การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

แม้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำจะมีเนื้อที่ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอื่นของกลุ่มทะเลสาบสงขลา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2543 มีพื้นที่เลี้ยงกุ้งประมาณ 67,956 ไร่ หรือ เพียงร้อยละ 1.24 ของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา แต่ถ้าพิจารณาผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มีนัยสำคัญยิ่งดังที่ทราบกันอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การศึกษาวิศวนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาจะสมบูรณ์ไม่ได้ถ้าไม่ได้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

วิศวนาการของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ดังกล่าวแล้วข้างต้น (รูปที่ 2.1) การใช้ประโยชน์ที่ดินบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเลของกลุ่มทะเลสาบส่วนใหญ่จะใช้เพื่อทำนามาตั้งแต่บรรพบุรุษ และราษฎรในบริเวณนี้จะประกอบอาชีพประมงควบคู่กันไป จนกระทั่งเมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้ มีอาชีพใหม่เกิดขึ้นในพื้นที่ นั่นคือ อาชีพการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เริ่มที่บริเวณอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประมาณปี พ.ศ. 2529 (Thongrak, 1990) ด้วยการสนับสนุนของรัฐบาลที่ทำให้มีการสำรวจพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาคใต้หลังจากการเลี้ยงกุ้งในจังหวัด 3 สมุทร (สมุทรปราการ สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม) และภาคตะวันออกอ้อมตัว และพบว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเลี้ยงกุ้งกุลาดำมากที่สุด ถึงกับมีการกล่าวขานกันว่าทุ่งระโนดเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำมากที่สุดในโลก แต่จากวิเคราะห์ของกรมพัฒนาที่ดินเกี่ยวกับความเหมาะสมของการใช้ที่ดินได้รายงานไว้ว่าพื้นที่ดังกล่าวมีความเหมาะสมในการปลูกข้าว (รูปที่ 2.3)

การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในขณะนั้น เริ่มด้วยนายทุนรายใหญ่และเกษตรกรรายย่อยหัวก้าวหน้าเพียงไม่กี่ราย หลังจากนั้นพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก โดยเฉพาะในคาบสมุทรสทิงพระและบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2530 พื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำในอำเภอระโนดมีประมาณ 384 ไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 11,245 ไร่ ในปี พ.ศ. 2533 และเพิ่มขึ้นมากกว่า 20,000 ไร่ ในปี 2536 (สุธัญญา, 2540)

การขยายตัวของ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำอย่างรวดเร็ว เป็นผลมาจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญคือเป็นการตอบสนองต่อแรงกดดันด้านเศรษฐกิจ ผู้เขียนได้มีโอกาสลงพื้นที่ศึกษาวิจัยในพื้นที่อำเภอระโนดถึง 4 ครั้ง ในช่วง 12 ปี ศึกษาในหลายประเด็นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม สิ่งที่เกษตรกรชาวากุ้งกุลาดำตอบเมื่อถูกถามว่าทำไมถึงตัดสินใจมาเลี้ยงกุ้งกุลาดำ คำตอบของเกษตรกรชาวากุ้ง คือ อยากรวย อยากรมีเงินกับเขาบ้าง เพราะที่ผ่านมามีประกอบอาชีพโดยเฉพาะการทำนามาถึงชั่วลูกชั่วหลานแล้วยังคงจนอยู่เหมือนเดิม สำหรับชาวากุ้งที่เคยทำประมงก็ให้เหตุผลว่า เพราะปลาในทะเลลดน้อยลงมากทั้งในทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย ชาวประมงยากที่จะพึ่งพารายได้จากแหล่งดังกล่าวเพื่อเลี้ยงครอบครัว ในขณะที่ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต่อการดำรงชีพสูงขึ้นมากเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อก่อน (Thongrak, 1990; Thongrak, 1995; สุธัญญา และคณะ, 2540)

ประกอบกับในระยะเริ่มแรกของการเลี้ยง สภาพแวดล้อมและแหล่งน้ำในพื้นที่ดังกล่าวยังคงอยู่ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำประสบผลสำเร็จมากผลผลิตดีและขายได้ราคาดีด้วย จากการสำรวจฟาร์มกุ้งประมาณปี พ.ศ. 2533 พบว่าเกษตรกรที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำบางรายคืนทุนภายในระยะเวลาการเลี้ยงเพียงรุ่นเดียว ซึ่งจะหารูธุรกิจใด ๆ ทางด้านการเกษตรมาเปรียบเทียบกับได้ยากมาก (Thongrak, 1990) และจากการวิเคราะห์ของฝ่ายเศรษฐกิจที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน โดย ปรีชา และคณะ(2534) ซึ่งได้วิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในพื้นที่อำเภอระโนดสรุปได้ดังตารางที่ 4.7 และ 4.8

ตารางที่ 4.7 : ต้นทุนการผลิตกุ้งกุลาดำในเขตทะเลหลวง สาขา 4 อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ปีการผลิต 2533/34

ต้นทุน	จำนวนเงิน (บาท)	ร้อยละ
เป็นเงิน		
ค่าพันธุ์	35,749.73	10.74
ค่าอาหาร	193,380.44	58.09
ค่ายารักษาโรค	270.25	0.08

ตารางที่ 4.7 : ต้นทุนการผลิตกึ่งอุตสาหกรรมในเขตทะเลหลวง สาขา 4 อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ปีการผลิต 2533/34 (ต่อ)

ต้นทุน	จำนวนเงิน (บาท)	ร้อยละ
ค่าปูนขาวและกากชา	1,208.66	0.36
ค่าปุ๋ยคอก	61.33	0.02
ค่าซ่อมเครื่องมือ	1,372.37	0.41
ค่าไฟฟ้า	110,207.21	3.07
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงและหล่อลื่น	16,706.14	5.02
ค่าแรงงาน	15,255.71	4.58
ค่าภาษีที่ดิน	21.04	0.01
ค่าเช่าอวน	19.79	0.01
ค่าขนส่ง	-	-
อื่นๆ	-	-
รวม	274,252.67	82.39
ไม่เป็นเงิน		
ค่าใช้ที่ดิน	6,015.67	1.81
ค่าเสื่อมกระชัง	-	-
ค่าเสื่อมบ่อ	5,591.13	1.68
ค่าเสื่อมเครื่องมือ	10,782.57	3.24
ค่าแรงงานตนเอง	1,934.28	0.58
ค่าดอกเบี้ยเงินทุน	34,281.58	10.30
รวม	58,614.23	17.61
รวมทั้งหมด	332,866.90	100.00

ที่มา : ปรีชา และคณะ, 2544

จากตารางที่ 4.8 ซึ่งชี้ชัดว่าการเลี้ยงกึ่งอุตสาหกรรมที่ให้ผลตอบแทนสูงมาก การเลี้ยงกึ่งอุตสาหกรรมที่ให้ผลผลิตและผลตอบแทนสูงที่กล่าวมานี้ เป็นการเลี้ยงในระบบหนาแน่นหรือการเลี้ยงแบบพัฒนา (intensive system) ต้องใช้เงินลงทุนสูงมากดังกล่าวแล้ว เพราะต้องอาศัยเทคโนโลยีและปัจจัยการผลิตจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ ตั้งแต่ อุปกรณ์ที่ใช้ ถูกกึ่ง อาหารสำเร็จรูป และเคมีภัณฑ์ต่าง ๆ ประกอบกับต้องเอาใจใส่ในการจัดการอย่างเข้มข้น ด้วยเหตุผลดังกล่าว คนที่จะลงทุนเลี้ยงกึ่งได้ก็ต้องมีเงินทุนหนา หรือถ้าไม่มี ก็ต้องกู้จากสถาบันการเงิน หรือกู้จาก

ตารางที่ 4.8 : การวิเคราะห์ผลตอบแทนต่อการลงทุนของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ในเขตทะเลหลวง สาขา 4

อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ปีการผลิต 2533/34

รายการ	จำนวนเงิน (บาท)
1. ต้นทุนที่เป็นตัวเงิน	274,252.67
2. ต้นทุนที่ไม่เป็นตัวเงิน	58,614.23
3. รวมต้นทุนทั้งหมด	332,866.90
4. ผลผลิต (กก./ไร่)	3,383.60
5. ราคา (บาท/กก.)	145.65
6. รายได้ (บาท)	492,821.34
7. กำไรสุทธิ (บาท)	159,954.44
8. ต้นทุน (บาท/กก.)	98.38
9. กำไรสุทธิ (บาท/กก.)	47.27
10. ผลตอบแทนต่อการลงทุน (%)	48.05

ที่มา : ปรีชา และคณะ, 2534

นอกระบบในรูปของปัจจัยการผลิตที่ใช้เลี้ยงกุ้งฯ คนในพื้นที่ที่มีที่ดินเหมาะสมที่จะเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้จะได้ประโยชน์เด่นชัดใน 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรก ถ้าจะเลี้ยงกุ้งไม่ต้องลงทุนซื้อที่ดินซึ่งกรณีนี้ทำให้คนในพื้นที่มีโอกาสได้เลี้ยงกุ้ง และประเด็นที่ 2 ถ้าไม่ต้องการเลี้ยงกุ้งกุลาดำก็สามารถขายที่ได้ในราคาค่อนข้างสูง จึงใจให้มีการขายที่ดินมากขึ้น

ด้วยกำไรที่งู้อใจมากในระยะแรกทำให้การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จนปัจจุบันพื้นที่การเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้กระจายไปทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ทั้งในจังหวัดสงขลาและพัทลุงในพื้นที่อำเภอหาดใหญ่ (ตำบลคูเต่า) บางกล้า ควนเนียง ปากพะยูน (โดยเฉพาะเกาะนางคำซึ่งเป็นแหล่งเลี้ยงกุ้งใหญ่ของอำเภอ) เขาชัยสน และเมืองพัทลุง ในบางพื้นที่ถูกล้อมไปในเขตน้ำจืด อย่างเช่น ในเขตพื้นที่ตำบลแดนสงวน ซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของอำเภอระโนด มีเกษตรกรที่ต้องการเลี้ยงกุ้งบางรายได้บรรทุกน้ำเค็มเข้าไปเลี้ยงกุ้งในเขตพื้นที่นาข้าว ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับเพื่อนบ้านจำนวนมาก (สนทนากลุ่ม ตำบลแดนสงวน, อ่างแล้ว) มีรายงานของ ปณัญญา ธเนศวร (2541) จากกรมพัฒนาที่ดิน ได้ชี้ว่าในปี พ.ศ. 2539 มีพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีมากกว่า 34,000 ไร่ และจากข้อมูลล่าสุดในปี พ.ศ. 2543 พื้นที่เพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำเพิ่มขึ้นเป็น 67,956 ไร่ (กรมพัฒนาที่ดิน, อ่างแล้ว) ดูเพิ่มเติมการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเพาะเลี้ยงกุ้งในรูปที่ 2.1

พื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ถูกเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบชายฝั่งทะเล ซึ่งเป็นพื้นที่ทำนาโดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอระโนด อำเภอหัวไทร และ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ตัวอย่างเช่น ในอำเภอระโนด ในปีเพาะปลูก 2531/32 มีพื้นที่ปลูกข้าว 248,126 ไร่ ต่อมาในปีเพาะปลูก 2532/33 พื้นที่ปลูกข้าวลดลงเหลือ 165,520 ไร่ (ปริษา, 2543)

ผลกระทบจากการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายว่า การขยายตัวของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำโดยขาดการวางแผน และควบคุมได้ก่อให้เกิดผลกระทบรอบด้าน ทั้งด้านบวกและด้านลบ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ผลกระทบด้านเศรษฐกิจในเชิงบวกในภาพรวมของประเทศมีความชัดเจนมาก การเลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณลุ่มทะเลสาบมีส่วนทำให้ประเทศไทยกลายเป็นผู้ผลิตและผู้ส่งออกกุ้งมากที่สุดในโลก ติดต่อกันมาหลายปี กุ้งสดแช่เย็นแช่แข็งกลายเป็นสินค้าเกษตรส่งออกแนวหน้าของไทย ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยส่งออกกุ้งกุลาดำแช่เย็นแช่แข็งเป็นมูลค่าสูงถึง 47,182 ล้านบาท และเพิ่มขึ้นเป็น 60,270 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2543 ซึ่งประมาณดังกล่าวส่วนใหญ่มาจากผลผลิตกุ้งกุลาดำ กิจกรรมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้สร้างรายได้ และก่อให้เกิดการจ้างงานในกิจกรรมการเลี้ยงกุ้งเอง ซึ่งประมาณ 134,000 คนในปี พ.ศ.2536 (Piamsomboon, 1993) กิจกรรมต้นทาง (upstream industries) ซึ่งเกี่ยวข้องกับธุรกิจโรงเพาะพันธุ์ อาหารกุ้ง อุปกรณ์การเลี้ยงกุ้ง เคมีภัณฑ์ต่าง ๆ

นอกจากนี้ ยังมีรายได้จากอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องจากการเลี้ยงกุ้ง (downstream industries) จำนวนมาก ซึ่งได้แก่ ห้องเย็น โรงงานแปรรูป กิจกรรมการขนส่ง ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวนอกจากจะสร้างรายได้ให้กับเจ้าของกิจการแล้ว ยังก่อให้เกิดการจ้างงานในธุรกิจเหล่านี้เป็นจำนวนมาก ในช่วงที่การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในอำเภอระโนด และอำเภอหัวไทรรุ่งเรืองมากขึ้น เมื่อผู้คนขับรถผ่าน 2 ข้างทางในเวลากลางวันจะเห็นว่ามีการผลิตกันตลอด 24 ชั่วโมง กลางคืนเปิดไฟสว่างไสว มีเวรยามเฝ้าบ่อเลี้ยงกุ้งกันขมุกขมัว เพราะต้องป้องกันไม่ให้ผู้อื่นมาขโมยกุ้ง

สำหรับคนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ไม่ได้เลี้ยงกุ้ง การจ้างงานที่เกิดขึ้นในธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงกุ้งที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนคือ รับจ้างเลี้ยงกุ้ง ค่าจ้างได้เดือนละประมาณ 5,000 บาท ถ้าเลี้ยงกุ้งได้ดีก็จะมีกำไรแบ่งเปอร์เซ็นต์จากผลผลิตให้ด้วย เช่น กิโลกรัมละ 1 บาท รับจ้างเฝ้าบ่อกุ้ง คัดแยกกุ้งและจับกุ้งได้วันละ 180 บาท

แม้ว่าการจ้างงานจะดีมีรายได้ดี แต่ในชุมชนที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ค่าครองชีพก็จะสูงตามไปด้วย ของจำเป็นในชีวิตประจำวันต้องมีซื้อหามาแทบทั้งสิ้น ตั้งแต่ข้าวสาร ซึ่งเค็มผลิตได้มากในแถบอำเภอระโนดและหัวไทร ผัก ปลา ก็สามารถหาได้ (สัมภาษณ์ นาง

จำเนียร ตำบลบ้านใหม่ อำเภอระโนด) แม้แต่น้ำเค็มน้ำจืดก็ต้องซื้อ เช่นมีการขายน้ำบริการถึงที่รถละ 250-350 บาท (ณรงค์, 2545) การดำรงชีพของชุมชนแบบพึ่งตนเองค่อยสูญหายไปหลังจากกึ่งกลางค่าเข้ามาในพื้นที่ เงินสดจึงมีความสำคัญสำหรับการซื้อหาของที่จำเป็น

ที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นผลกระทบจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในภาพรวม แต่เมื่อพิจารณาในส่วนของชาวนากุ้งรายบุคคล ผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจนั้นจริงหรือไม่ เป็นคำถามที่อาจมีคำตอบที่แตกต่างกันออกไป

เมื่อกล่าวถึงชาวนากุ้งหรือผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ (สุรบุญญา, 2540) คือ บริษัทเอกชน เกษตรกรเลี้ยงกุ้งในรูปแบบฟาร์มที่มีพันธะผูกพัน หรือที่เรียกกันว่า contract farms และเกษตรกรเลี้ยงกุ้งรายย่อยทั่วไป หรือผู้เลี้ยงกุ้งอิสระ

บริษัทเอกชนที่เลี้ยงกุ้งรายใหญ่มีจำนวนน้อย และเป็นนักลงทุนจากต่างถิ่นมีบริษัทข้ามชาติมาจากหลายแห่ง กลุ่มนี้มักเป็นพวกแสวงหากำไรจากการลงทุน และพร้อมที่จะย้ายฐานการผลิตไปที่ไหนก็ได้ถ้ามีความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ ไม่ได้สนใจถึงผลกระทบต่อชุมชนในทุก ๆ ด้าน ผู้เขียนจึงไม่ขอกล่าวรายละเอียดสำหรับกลุ่มนี้

กลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำรายย่อยน่าสนใจและเป็นที่กล่าวถึงมากที่สุด ส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่น เริ่มต้นในหลายรูปแบบที่แตกต่างกัน สำหรับผู้ที่มีที่ดินหรือที่นาบางส่วน ก็อาจขายที่นาบางส่วนแล้วนำเงินมาลงทุนเลี้ยงกุ้ง เพราะช่วงที่การเลี้ยงกุ้งกุลาดำรุ่งเรืองมากตอนแรกเริ่มที่ดินราคาแพงมาก ขายได้กันสูงถึงไร่ละ 50,000 บาท จากเมื่อก่อนที่จะมีการเลี้ยงกุ้งราคาที่ดินขายกันหลักพันบาทเท่านั้น (สัมภาษณ์ นายช่วง ตำบลท่าบอน และสัมภาษณ์ร่วมกับชุมชน โครงการวิวัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ฯ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา) เมื่อพอมีทุนและมีที่ดินเป็นของตนเอง ก็สามารถเริ่มเลี้ยงกุ้งได้ บางกลุ่มมีที่นาไม่มีเงินทุน หรือเงินทุนไม่พอก็กู้ยืมจากสถาบันการเงิน โดยใช้ที่พื้นที่นาทุ่งเป็นหลักค้ำประกัน หรือถ้ากู้สถาบันการเงินไม่ได้ก็กู้ยืมกระแบนายทุนที่ขายปัจจัยการผลิต (อาหารกุ้ง ลูกกุ้ง สารเคมี) ที่ใช้ในการเลี้ยงกุ้งแต่คิดดอกเบี้ยราคาแพง แล้วจ่ายเงินให้กับเจ้าหนี้เมื่อจับกุ้งขาย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง แต่ต้องการเลี้ยงกุ้งก็สามารถเช่าที่ดินจากคนในพื้นที่เพื่อเลี้ยงกุ้งได้ ราคาเช่าเฉลี่ยในพื้นที่บริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา อยู่ที่ไร่ละ 10,000 บาท (ลดลงในช่วงหลังที่การเลี้ยงกุ้งกุลาดำไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ) ทั้งนี้อัตราค่าเช่าพื้นที่เลี้ยงกุ้งกับความสะดวกในการจัดหาน้ำเค็มเพื่อเลี้ยงกุ้ง กล่าวคือ ถ้าอยู่ใกล้ทะเล จัดหาน้ำได้สะดวกค่าเช่าที่ก็จะแพงกว่าที่อยู่ห่างไกลจากทะเล

สำหรับเกษตรกรเลี้ยงกุ้งรายย่อย ไม่ว่าจะเริ่มแบบไหน ดูเหมือนว่าเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำมีความรู้ ประสบการณ์ในการเตรียมตัวเพื่อเข้าสู่อาชีพนี้น้อยมาก

ในช่วงเริ่มแรกของการเลี้ยงกุ้งส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรได้กำไรอย่างงาม ทำให้เกษตรกรมีรายได้ใช้จ่ายกันเต็มมือ ใช้จ่ายกันอย่างสุรุ่ยสุร่ายก็ว่าได้ เห็นได้ชัดมากจากธุรกิจขายรถจักร

ยานยนต์ และรถยนต์ ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วมาก แต่ดังที่กล่าวข้างต้นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ เป็นระบบการเลี้ยงที่ต้องดูแลอย่างเข้มข้นมาก การจัดการต้องดีเยี่ยม และสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะน้ำจะต้องดี พอเริ่มมีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำกันมากขึ้น ต่างคนต่างเลี้ยง ขาดการจัดระบบน้ำ เรื่องน้ำเน่าเสียที่ปล่อยจากนาุ้งเริ่มเป็นปัญหา เมื่อเลี้ยงกุ้งกันมากขึ้นมีการปล่อยน้ำเสียจากนาุ้งกันสะเปะสะปะ ไม่มีระบบมากขึ้น เมื่อเกษตรกรส่วนหนึ่งมีการปล่อยน้ำเสียลงทะเลอ่าวไทย เกษตรกรอีกกลุ่มหนึ่งสูบน้ำเข้ามาเลี้ยงกุ้ง การเลี้ยงกุ้งกุลาดำหลังจากนั้นไม่นาน กล่าวคือหลัง 2-3 ปีแรกเกษตรกรเริ่มประสบปัญหาเลี้ยงกุ้งได้บ้าง เสียบ้าง ส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องโรคระบาด ซึ่งยากที่จะจัดการแม้ว่าจะใช้สารเคมีกันอย่างกว้างขวาง เมื่อเลี้ยงได้บ้างเสียบ้าง เกษตรกรเริ่มประสบภาวะขาดทุน แต่ในกิจกรรมการทำนาุ้งซึ่งแตกต่างจากอาชีพอื่นมาก คือ “ตอนขาดทุนเจ็บ ตอนได้กำไรถือกัน” ซึ่งสภาพดังกล่าวทำให้ไม่ได้ส่งสัญญาณที่เป็นจริงถึงชาวนากุ้งอื่น ๆ โดยเฉพาะชาวนากุ้งรายใหม่ เหตุการณ์เช่นนี้ยังคงเกิดขึ้นในปัจจุบัน (สัมมนาร่วมกับชุมชน, อ้างแล้ว) และจากการสอบถามเกษตรกรรายย่อยที่เลี้ยงกุ้งบริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลาในปี พ.ศ. 2539 จำนวน 125 ราย พบว่าร้อยละ 81.80 ยังคงต้องกู้ยืมเงินมาลงทุนในนาุ้ง ทั้งที่มีการเลี้ยงกุ้งมาระยะหนึ่งแล้ว และร้อยละ 83.20 เคยเลี้ยงกุ้งและขาดทุนในการเลี้ยงบางรุ่น (สุธัญญา และคณะ, 2540)

อย่างกรณีของนางลับ เรืองศรี อายุ 72 ปี อยู่ที่ ตำบลปากแตร อำเภอระโนด บอกว่าเลี้ยงกุ้ง “ขาดทุน เด็ดขี้นี้ไม่ได้ทำแล้ว ปล่อยมันทิ้งร้างไว้” เมื่อก่อนคุณยายทำนาข้าวมาก่อน ต่อมาพวกเพื่อนๆ หันไปทำนาุ้งกัน ก็มาชักชวนให้ไปทำ ประกอบกับพี่น้องของคุณยายก็ทำนาุ้งอยู่ก่อนแล้ว คุณยายเห็นรายได้ดี กำไรมาก ก็เลยเลิกทำนาข้าวหันมาทำนาุ้ง คุณยายใช้ทุนของตัวเองทั้งหมดไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับบริษัทค้าประกัน แต่คุณยายก็เอาที่ดินไปกู้เงินจากธนาคาร แล้วก็มาลงทุนเอง คุณยายเลี้ยงกุ้งมาทั้งหมด 3 รุ่นแล้ว โชคไม่เข้าข้างคุณยายเลยแม้สักรุ่นเดียว ขาดทุนหมด บางรุ่นปล่อยลูกกุ้งไปได้ 28 วันก็ตายหมดไม่เหลือเลยแม้แต่ตัวเดียว เพราะโรคระบาดมันลงหนัก เป็นโรคตัวแดง แต่ยายก็ส่งน้ำส่งกุ้งไปตรวจเรียบร้อย มันก็ยังเกิดโรคอยู่ มีคนบอกว่าเป็นเพราะพันธุ์ที่เลี้ยงไม่ได้มาตรฐานมีเชื้อ เด็ดขี้นี้ลูกกุ้งแพงใครอยากได้ลูกกุ้งพันธุ์ดีก็ต้องใช้เงินมาก แบ่งกันไปตามเกรดตามระดับ ขายมีทุนไม่มากก็ใช้พันธุ์กุ้งไม่ค่อยดี มันก็เลยเลี้ยงรอด ขาดทุน

คุณยายเคยเอาปลากระบอกลงเลี้ยง หลังจากที่ทำนาุ้งไม่ได้ผล แต่ปลากระบอกก็ตายหมดเหมือนกัน ไม่รู้ว่ามันเป็นอะไร อาจเป็นเพราะขามาเชื้อที่ใช้มันตกค้างอยู่หรือเปล่ายายก็ไม่รู้ แต่เลี้ยงปลากระบอกก็ไม่รอดเลยไม่คิดจะทำอะไรแล้ว จะกลับไปทำนาข้าวก็ไม่ได้ เพราะดินมันเสียไปแล้ว มีที่ดินอยู่อีกแห่งแต่ก็ทำนาข้าวไม่ได้ ทางบริษัทมาขุดบ่อใกล้ๆ พอน้ำทะเลหนุนที่ น้ำเค็มก็ซึมเข้าที่นาข้าวหมด ปลูกก็ตาย ที่ที่เคยเป็นนาุ้งก็ปล่อยมันร้างไป คุณยายกลับไปที่บริเวณทุ่งโล่ง ที่มีต้นตาลโดนคยีนต้นตายอยู่สามสี่ต้น คุณยายบอกว่านั้นแหละที่นาุ้งของยาย “ดูซิ ขนาดต้นตาลมันยัง

ตาย แล้วจะปลูกอะไร” ทุกวันนี้ก็ค่อยๆ หาเงิน ทขอยส่งใช้หนี้ ก็ได้ลูกๆ ช่วย บางคนก็ไปรับจ้าง ส่วนคาบกับขายก็ไม่ได้ทำอะไรแล้ว อยู่แต่บ้าน

คุณชายพูดทิ้งท้ายว่า “แก่แล้วลูก เบี้ยก็ไม่มี แต่ถึงมีก็ยังไม่พอไม่ได้ว่าจะกลับไปทำอีก” บทเรียนที่ผ่านมาของคุณชายทำให้คุณชายหมดหวังและไม่กล้าพอที่จะเริ่มต้นกับนาทุ่งอีก คุณชายว่า “ทุ่งมันราคาดี ไม่เคยตก ถ้าใครเลี้ยงได้ไม่ตาย ก็รวยกันไป แต่ถ้าใครโชคร้ายก็ขาดทุนหมดเนื้อหมดตัว เป็นหนี้เป็นสินอย่างนี้แหละลูกเอ๊ย” (สำนักข่าวแลได้, 2540)

ด้วยความไม่แน่นอนที่เกิดขึ้นในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำแบบพัฒนา ทำให้การเลี้ยงกุ้งในระบบนี้ถูกจัดว่าเป็นกิจกรรมที่มีความเสี่ยงสูงมาก (high risk activity) ถึงกับมีคำกล่าวเปรียบเปรยว่า “การเลี้ยงกุ้งเหมือนกับการค้ายาเสพติด” ถ้าไม่พลาดก็จะได้มาก แต่ถ้าพลาดก็จะขาดทุนมาก

แม้ว่าในช่วงหลัง ๆ การเลี้ยงกุ้งจะเลี้ยงยากขึ้นมาก ด้วยปัจจัยทางด้านสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่เอื้อน้อยลง เมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อก่อน แต่เกษตรกรที่ลงทุนทำนาทุ่งไปแล้วจำนวนมากก็ยังคงเลี้ยงกุ้งต่อไปด้วยภาวะหนี้สิน และรอลุ้นโอกาสข้างหน้า เพราะการเลี้ยงกุ้งต้องลงทุนสูงมาก ดังกล่าว ถ้าขาดทุนจากการเลี้ยงกุ้งก็ยากที่จะไปหากิจกรรมใดมาทำทดแทน และจะสามารถมีรายได้สูงใช้หนี้ได้ แต่มีเกษตรกรชาวนาทุ่งส่วนหนึ่ง (จำนวนไม่น้อย) ที่ไม่สามารถอยู่ในกิจการได้ก็เลิกเลี้ยงกุ้งโดยเด็ดขาด เกษตรกรเลี้ยงกุ้งทั้ง 2 กลุ่ม เคยสะท้อนว่าถ้าเขาย้อนกลับเวลาได้ เขาจะไม่เลี้ยงกุ้งกุลาดำ เพราะท้ายที่สุดไม่ได้ทำให้เขาดีขึ้น ช้ำยังทำลายทรัพย์สินของบรรพบุรุษ ดังที่หลายคนอาจเคยได้ยินว่า “ทุ่งกินโฉนด” (สัมภาษณ์ นายช้อย ตำบลท่าบอน; สัมมนาร่วมกับชุมชน, อ่างแก้ว) ทั้งสถาบันการเงิน และนายทุนในพื้นที่ และในหลายพื้นที่จะเห็นนาทุ่งร้างซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นของนายทุน สถาบันการเงิน หรือของชาวบ้าน

ผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

การขยายตัวของการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างมีนัยสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เป็นผลมาจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ กลายเป็นประเด็นที่มีการกล่าวถึงและมีรายงานการศึกษามากมาย เช่น รายงานการศึกษาผลกระทบการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากการทำนาข้าวเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ในพื้นที่ทะเลหลวงสาขา 4 อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดย ปรีชา และคณะ (2534) การศึกษาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการทำนาข้าวเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา โดยปรีชา (2538) และนาทุ่งในนาข้าว : มองให้ไกลกว่าตัวเลขการส่งออก โดยมูลนิธิเกษตรกรยั่งยืน (ประเทศไทย) (2544) จับชีพจรนาทุ่ง : สถานการณ์ชาวนาทุ่งที่อำเภอระโนดและปากพนัง โดยสำนักข่าวแลได้ (2540) และอื่น ๆ อีกมากมาย

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชาวนาข้าวและชาวนากุ้ง เป็นประเด็นที่มีความร้อนแรงและกล่าวถึงกันมากที่สุด ทั้งนี้เป็นเพราะการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาข้าวเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำนั้นเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ไม่มีการวางแผนอย่างเป็นระบบ ใครใคร่ทำทำ พื้นที่นาข้าวและบ่อเลี้ยงกุ้งกุลาดำมิได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด จึงก่อให้เกิดผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการทำนาใช้น้ำจืด ในขณะที่เลี้ยงกุ้งใช้น้ำเค็ม หรือน้ำกร่อย เมื่อเลี้ยงกุ้งฯ น้ำเค็มจากบ่อกุ้งซึมไปสู่นาข้าวข้างเคียง การปล่อยน้ำเสียจากบ่อกุ้งลงสู่คลองธรรมชาติ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำจืดสำหรับเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์ ทำให้เกษตรกรในท้องที่ ตำบลคลองแดน ตำบลอน บ้านใหม่และระโนด ไม่สามารถใช้อำเภอประโยชน์ได้อีกต่อไป ซึ่งจากข้อมูลของอำเภอระโนด เพียงอำเภอเดียวพบว่าจำนวนเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบในเรื่องนี้มีมากถึง 11,950 คน คิดเป็นพื้นที่เสียหายประมาณ 28,120 ไร่ (ปริษา, 2538) ความขัดแย้งระหว่างชาวนากับเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้ง ถึงขั้นการฟ้องร้องกัน ดังตัวอย่างชาวนาในเขตตำบลท่าบอน อำเภอระโนด 6 ราย ได้ยื่นฟ้องเจ้าของนากุ้ง เรียกค่าเสียหายประมาณ 60,000 บาท ซึ่งชาวนาบางคนที่ได้รับผลกระทบดังกล่าวว่า เนื่องจากนาข้าวของเขาทำนาต่อไปไม่ได้ จำใจต้องขายนาให้กับชาวนากุ้ง หรือนายทุน ทั้งที่จริง ๆ แล้วไม่ต้องการขาย ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในพื้นที่อำเภอระโนด แต่เกิดขึ้นเกือบทุกที่ในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาและพื้นที่อื่น ๆ ที่มีการทำนา หรือเพาะปลูกมาก่อน

นอกจากนี้ การปล่อยน้ำเสียและขี้เลนจากบ่อกุ้งลงสู่ทะเลด้านอ่าวไทย และทะเลสาบสงขลา (ในกรณีที่เลี้ยงกุ้งริมทะเลสาบ) ก็เป็นปัญหาเช่นกัน เมื่อชาวนากุ้งปล่อยน้ำเสียลงสู่ชายฝั่ง ทำให้คุณภาพน้ำที่ต้องสูบน้ำเลี้ยงกุ้งไม่ดีเท่าที่ควร เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การเลี้ยงกุ้งในระยะหลังไม่ค่อยได้ผล และกระทบโรงเพาะฟักพันธุ์ลูกกุ้งกุลาดำเป็นอย่างมาก สำหรับบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีการเลี้ยงในหลายพื้นที่ดังกล่าวแล้วข้างต้น ตัวอย่างเช่น ในบ้านท่าเสา อำเภอสิงหนคร ชาวนากุ้งปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบทำให้ถูกปลากะพงขาวที่เลี้ยงในกระชังตายเป็นจำนวนมาก (สำนักข่าวแลได้, 2534) เมื่อคุณภาพน้ำในทะเลสาบตามชายฝั่งคุณภาพไม่ดี ส่งผลต่อสัตว์น้ำไว้อ่อน และความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำและความเป็นอยู่ของชาวประมง ในที่สุด

ผลกระทบทางด้านสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินไปเลี้ยงกุ้งกุลาดำ คือวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะวิถีชีวิตทางธุรกิจของการเลี้ยงกุ้งแตกต่างจากอาชีพอื่น ซึ่งต้องเอาใจจริงเอาใจและให้ความสนใจมากทั้งการทุ่มเทเวลา เงินลงทุนและเสี่ยงต่อการกุ้งตายและไม่เติบโต ดังนั้นการปฏิบัติต่อกุ้งต้องเครียดมาก ถึงกับมีการกล่าวกันในกลุ่มชาวนากุ้งว่า “ถึงเวลากุ้งกินอาหารกุ้งต้องได้กิน ส่วนลูกที่บ้านปล่อยให้หากินเอง” “เมื่อยอดก็ไม่ปรือ แต่กุ้งอดไม่ได้ หนีหายแน่” ผลกระทบที่กล่าวมานี้กระจายทั่วไปบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา และพื้นที่อื่น ๆ ที่มีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยเฉพาะที่บ้านเนินหนองหงส์ อำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช (ณรงค์, 2545) นอกจากการเคร่งครัดเกี่ยวกับเวลาที่ต้องเอาใจใส่ต่อกุ้งแล้ว วิถีชีวิตของธุรกิจนี้ไปเกี่ยว

ชองกับผู้คนแปลกหน้า ซึ่งเป็นเรื่องปกติ ทั้งมาติดต่อบริษัทซื้อขาย น้ำมัน ขายเป็นสารเคมีที่ใช้ในนาุ้งหรือกลุ่มอื่น ๆ ความสัมพันธ์ได้เปลี่ยนไปเป็นการซื้อขาย ตลอดจนความคิดที่ถูกกำกับด้วย “กำไร”

การตอบสนองของชุมชนและภาครัฐ

แม้ว่าการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในบริเวณกลุ่มทะเลสาบเพื่อดำเนินการ 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้เองแต่เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสูงมาก มีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมายในภาคของการมีส่วนร่วมของชุมชนเองและในบทบาทของภาครัฐ การร้องเรียนต่อภาครัฐเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนับครั้งไม่ถ้วนจากภาคประชาชน ทั้งในส่วนผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการทำนาุ้ง และผู้ที่ทำนาุ้งแล้วประสบปัญหา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชาวนาในเขตตำบลคลองแดน เริ่มร้องเรียนว่าน้ำในคลองแดน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำจืดสำหรับทำนา เลี้ยงสัตว์ และอุปโภค เริ่มเป็นน้ำเค็มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 และในปี พ.ศ. 2533 มีการชุมนุมของชาวนาประมาณ 1,000 คน ที่หน้าอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา จนทำให้ทางอำเภอได้ออกประกาศห้ามผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำปล่อยน้ำเสียลงสู่คลองแดน แต่ไม่เป็นผลหลังจากนั้นไปปีต่อมามีการประชุมใหญ่ของชาวนาอีกครั้งที่ศาลากลางจังหวัดสงขลา ร้องเรียนไปจากระดับอำเภอ จังหวัด จนถึงระดับรัฐมนตรี แต่ไม่มีผลตอบรับอันใดในขณะนั้น แต่นโยบายของกระทรวงเกษตรในขณะนั้นมีว่า “จะแปรสภาพพื้นที่บริเวณที่เลี้ยงกุ้งเป็นนาุ้งให้หมดจะไม่ได้ไม่มีปัญหาระหว่างนาข้าวและนาุ้ง” และการร้องเรียนเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา และมีการร้องเรียนของชาวนาในอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และการร้องเรียนของชาวบ้านในอำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากการที่ชาวนาุ้งปล่อยน้ำเสียลงสู่ลำคลอง

ต่อมารัฐโดยกรมประมงเองได้มีนโยบายหลายด้านเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว เช่น ในพระราชกฤษฎีกา ได้กำหนดให้ผู้มีอาชีพในการประมง การค้าสินค้าสัตว์น้ำ ผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำและอุตสาหกรรมสัตว์น้ำมาจดทะเบียน ตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2534 โดยมีเหตุผลในการประกาศ คือ กำหนดให้ผู้มีอาชีพกิจการเลี้ยงกุ้งในพื้นที่ตั้งแต่ 50 ไร่ขึ้นไป มาจดทะเบียนและขออนุญาตต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ ตามพระราชบัญญัติการประมง 2490 และให้ผู้มีอาชีพประกอบกิจการเลี้ยงกุ้งในพื้นที่น้อยกว่า 50 ไร่ มาจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ เพื่อให้รัฐสามารถดูแลและป้องกันการบุกรุกพื้นที่ที่อยู่ในความดูแลของส่วนราชการ และให้รัฐสามารถดูแลและป้องกันการบุกรุกพื้นที่ที่อยู่ในความดูแลของส่วนราชการ และให้การสนับสนุนการเลี้ยงกุ้งให้ได้ผลผลิตตามมาตรฐาน อีกทั้งให้รัฐสามารถดูแลและควบคุมระบบกำจัดน้ำเสีย การใช้ยาและสารเคมีในนาุ้ง มิให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภค ตลอดจนเพื่อให้ได้ทราบข้อมูลการเลี้ยงกุ้ง สำหรับนำมาใช้ในการวางแผนการเลี้ยง การผลิตและการตลาด แต่แม้ว่าจะได้ประกาศเรื่องจดทะเบียนฟาร์มกุ้ง ก็ยังมีเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งจำนวนมากไม่มาจดทะเบียน ขกเว้นเกษตรกรเลี้ยงกุ้งที่ต้องการใช้สิทธิเพื่อขอกู้

เงินหรือต้องการความช่วยเหลือจากรัฐ (สัมภาษณ์ประมงอำเภอระโนด; สัมภาษณ์กับชุมชน โครงการ วิศวนาการของการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้)

นอกจากนี้ยังมีนโยบายหรือกฎหมายเรื่องการชลประทานน้ำเค็ม นโยบายควบคุมน้ำเค็มที่ ปล่อกจากนาุ้ง ซึ่งต้องมีมาตรฐานกล่าวคือ มีค่าบีโอดี ไม่เกิน 10 พีพีที (PPT) และนโยบายสำคัญ ที่ เรียกร้องและได้รับการเสนอแนะกันมากคือ การจัดแบ่งพื้นที่เพื่อการเลี้ยงกุ้ง (zoning) ว่าเขต ไหนอนุญาตให้เลี้ยงกุ้งได้ และเขตไหนไม่อนุญาตให้เลี้ยงกุ้ง ตัวอย่างการ zoning ในอำเภอระโนด เช่นไม่อนุญาตให้เลี้ยงกุ้งในตำบลระโนด บ้านใหม่ ตะเคียบะ บ้านขาว และตำบลแดนสงวนที่มีการ ปลุกข้าวเป็นหลัก ซึ่งนโยบายดังกล่าวเริ่มใช้จริงจัง เมื่อปี พ.ศ. 2542 หลังจากที่เริ่มมีปัญหาการ เลี้ยงกุ้งถูกลามไปในเขตน้จืด แต่แม้ว่าจะมีการ zoning แล้วยังตามแต่ก็ยังไม่สามารถหยุดยั้ง หรือ ควบคุมการเลี้ยงกุ้งให้อยู่ในเฉพาะเขตที่อนุญาตได้ ผู้เฒ่าหลายคนที่เกี่ยวข้องเห็นว่า ยังคง มีการเลี้ยงกุ้งกันอยู่ในตำบลหรือเขตที่ไม่อนุญาตให้เลี้ยง และเมื่อถามว่าทำไมองค์การบริหารส่วน ตำบล หรืออบต. ไม่ดำเนินการร่วมกับทางอำเภอหรือเจ้าหน้าที่รัฐ คำตอบก็คือ คนที่กล้าเลี้ยงกุ้งในเขต ที่ไม่อนุญาตนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีอิทธิพลไม่กลัวกฎระเบียบของรัฐ เมื่อเกิดความขัดแย้งก็จะแก้ ปัญหาโดยการใช้ความรุนแรง ดังที่ปรากฏเป็นข่าวฆ่ากันตายหลายครั้งมากขึ้นในพื้นที่นี้

อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวนากุ้งจำนวนมากที่มีคุณธรรมก็ระมัดระวังไม่ฝ่าฝืน ก็สามารถ ลดการขยายตัวไปในเขตปลูกข้าวได้ในระดับหนึ่ง ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ ของกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดย เฉพาะในจังหวัดพัทลุง อำเภอปากพะยูน เขาชัยสน และอำเภอเมืองพัทลุง ทางจังหวัดได้ประกาศ ห้าม มิให้มีการเลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณรอบทะเลสาบในเขตน้จืดมาตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 แต่ก็ ไม่สามารถหยุดยั้งการขยายตัวของกาเลี้ยงกุ้งกุลาดำในพื้นที่ดังกล่าวได้ (สัมภาษณ์ ปลัดองค์การบริหาร ส่วนตำบลผละมี อำเภอปากพะยูน และสัมภาษณ์ประมงอำเภอปากพะยูน)

จากปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอุตสาหกรรมกาเลี้ยงกุ้ง เกษตรกรเลี้ยงกุ้งเองก็ จำเป็น ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด รัฐเองก็พยายามหาแนวทางเพื่อให้ทุกฝ่ายอยู่ได้ สำหรับเกษตรกรเลี้ยง กุ้งเองซึ่งได้จัดสรรทรัพยากรไปเพื่อการเลี้ยงกุ้งแล้วก็ต้องอยู่รอดอยู่ให้ได้ ในระยะหลังเกษตรกร เลี้ยงกุ้งเองก็พยายามปรับตัวปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยหันมาเลี้ยงในระบบปิด ระบบน้ำหมุนเวียน การเลี้ยงกุ้งที่ปล่อกุ้งหนาแน่นน้อยลงหรือเลี้ยงในระบบกึ่งหนาแน่น (semi-intensive system) และ ล่าสุด คือ การเลี้ยงกุ้งโดยอาศัยจุลินทรีย์ หรือ organic shrimp farming ซึ่งในระบบหลังสุดนี้เป็น การแก้ไขหรือหลีกเลี่ยงปัญหาการตกค้างของสารเคมีต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้ขายกุ้งลำบากแต่แนวทาง เลือกต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ก็มีใ้เชื่อว่า จะเหมาะสมกับเกษตรกรเลี้ยงกุ้งทุกกลุ่ม ดังเห็นได้จากมีเกษตรกร จำนวนมากละทิ้งนาุ้ง และปล่อกให้นาุ้งทิ้งร้างสำหรับเกษตรกรนาุ้งบางส่วนก็พยายามหาทาง เลือกเลี้ยงสัตว์น้ำตัวใหม่ในบ่อกุ้งที่เลี้ยงกุ้งไม่สำเร็จ เช่น มีการเลี้ยงปลาหลาย ๆ ชนิด เช่น ปลาหมอเทศ ปลากะบอก ซึ่งปัจจุบันยังอยู่ระหว่างกาหาทางเลือกที่คิดว่าเหมาะสมที่สุดภายใต้ภาวะการ

ปัจจุบัน หน่วยงานของรัฐ เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ก็กำลังดำเนินงานวิจัยทดลอง เพื่อหาแนวทางการใช้ประโยชน์จากนาทุ่งร้าง (สัมภาษณ์ ดร.สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร) กรมประมงเองก็ได้นำเสนอแนวทางการเลี้ยงกุ้งอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ภายใต้ชื่อระบบ ซีไอซี (CoC หรือ Code of Conduct) ซึ่งหมายถึง การจัดระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมสำหรับการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเลอย่างยั่งยืนตลอดสายการผลิต จากฟาร์มถึงโรงงานแปรรูป เพื่อพัฒนาให้ได้กุ้งคุณภาพ (กรมประมง, มปป.)

สำหรับทางออกที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งและการใช้ประโยชน์ที่ดินในการเลี้ยงกุ้งดูเหมือนว่าจะยังไม่มีข้อสรุปออกมาชัดเจน แม้กระทั่งในกลุ่มของผู้บริหารระดับประเทศ นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและแม้แต่ราษฎรในชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ดังในรายงานเพิ่มเติมข้อมูลนาทุ่งในนาข้าว : มองให้ไกลตัวกว่าตัวเลขการส่งออก โดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ในรายงานฉบับนี้ได้สะท้อนมุมมองที่แตกต่างกันเกี่ยวกับปัญหาการใช้ประโยชน์ดินนาข้าว - นาทุ่ง ซึ่งแต่ละฝ่ายก็ต่างมีเหตุผลอยู่ที่วงโคจรจะให้น้ำหนักกับเรื่องใดมากกว่ากัน เช่น ในมุมมองของ ศาสตราจารย์ภิกษา วราภรณ์ สามโกเศศ ได้กล่าวว่า “การทำนาทุ่งไม่เหมือนกับนาข้าวและทำการเกษตรอื่น ๆ เพราะกุ้งไม่ใช่อาหารหลัก เป็นอาหารฟุ่มเฟือย ซึ่งมีราคาที่อ่อนไหวมาก มีความยืดหยุ่นทางความต้องการสูงมากคือ หากกุ้งแพงขึ้น คนก็ไม่กิน เมื่อถูกลงคนก็ค่อยหันมากิน ช่วงที่ยุโรปกลัวโรควัวบ้า หันมากินกุ้งมากขึ้นราคาจึงสูงขึ้น แต่พอเลิกกลัว ก็หันไปกินเนื้อเหมือนเดิม ราคากุ้งจึงตกลง ด้วยเหตุนี้การเลี้ยงกุ้งจึงไม่ใช่การทำเกษตรที่ยั่งยืนเช่นการปลูกข้าว

ผลประโยชน์การเลี้ยงกุ้งจะไม่ตกอยู่กับเจ้าของที่ดิน เพราะเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่นาไม่มีศักยภาพในการเปลี่ยนเทคโนโลยีการผลิตจากเดิมที่ปลูกข้าวมาเลี้ยงกุ้งได้ทันที ไม่เหมือนการเปลี่ยนจากปลูกข้าวมาปลูกถั่วเหลือง หรือข้าวโพด ดังนั้นเมื่อเจ้าของที่ดินที่ต้องการเลี้ยงกุ้งแต่ไม่สามารถเปลี่ยนที่ดินจากที่ปลูกข้าวมาเลี้ยงกุ้งได้ทันที คนที่จะมาทำนาทุ่งได้จะเป็นนายทุน เจ้าของธุรกิจขนาดกลางหรือใหญ่ที่มาจากเกษตรกร ซึ่งแม้ว่าจะให้ค่าเช่ามากกว่ารายได้ที่จะได้จากการทำนาข้าวแต่เป็นความสุขที่เจ้าของที่นาได้แค่ในปีแรก ๆ เท่านั้น เพราะหลังจากที่ปล่อยให้เลี้ยงกุ้งไปสัก 2 ปี นอกเหนือจากความเค็มที่จะเกิดขึ้นในบริเวณรอบ ๆ แล้ว สารเคมีที่ใช้เลี้ยงกุ้งจะซึมลงสู่ลำน้ำได้ดิน ส่งผลกระทบต่อไปยังบ่อน้ำที่ชาวบ้านใช้บริโภคอุปโภค ด้วยเหตุนี้เมื่อประกอบกับความผันผวนของราคากุ้ง ผลประโยชน์การเลี้ยงที่ไม่ได้ตกอยู่กับเกษตรกร ที่ดินที่เลี้ยงกุ้งแล้วนำไปทำอย่างอื่นต่อไม่ได้ สิ่งที่น่าประหลาดคือ ที่ดินอุ้งข้าวอุ้งน้ำกลายเป็นบ่อร้างทุ่งร้างว่างเปล่ามากมาย

วิถีชีวิตคนปลูกข้าวกับการเลี้ยงกุ้งต่างกัน ความยั่งยืนต่างกันมาก หากที่ดินเปลี่ยนไปเป็นนาทุ่ง เกษตรกรกลายเป็นคนเก็บค่าเช่าซึ่งก็เก็บได้ไม่นาน เมื่อนากุ้งล้ม ค่าเช่าก็ไม่ได้ จะกลับมาปลูกอะไรก็ได้ วิถีชีวิตของคนเหล่านี้ก็เปลี่ยนไปอย่างรุนแรง ขณะนี้กุ้งไม่ใช่อาหารหลักเช่นข้าว

เป็นเพียงส่วนประกอบของการกินข้าว แต่เมื่อมีการส่งเสริมให้เลี้ยงกุ้งได้มากขึ้น ที่ดินในการปลูกข้าวก็จะน้อยลง ขณะที่กุ้งที่เพิ่มขึ้นก็มีราคาที่ไม่แน่นอน ความต้องการตลาดก็ไม่แน่นอน

อีกประเด็นคือ การอ้างเรื่องเม็ดเงินมากมายที่จะเกิดขึ้นจากการเลี้ยงกุ้งที่หลายฝ่ายออกมาอ้างกันนั้นเป็นการคิดกันโดยไม่ได้คำนวณความสูญเสียอื่น ๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมา ทั้งความสูญเสียพื้นที่นาข้าว ความสูญเสียในที่ดินที่เกิดจากความเค็ม สารเคมีต่าง ๆ และวิถีชีวิตคนที่เปลี่ยนไป ดังนั้น การเลี้ยงกุ้งในพื้นที่นาข้าวจึงเป็นความเสี่ยงที่มีผลกระทบตามมาอย่างมากมาย และหากจะกล่าวถึงการควบคุม ประสิทธิภาพต่าง ๆ ในอดีตที่ผ่านมา ก็แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วว่า “กาลไกรรัฐที่มีอยู่ไม่สามารถควบคุมได้” ซึ่งหลายประเด็นที่กล่าวข้างต้นนี้ผู้เขียนเห็นว่ามีผลสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในกลุ่มทะเลสาบสงขลา

แต่แนวทางต่าง ๆ ที่ผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะเสียงจากชุมชนลุ่มทะเลสาบได้เสนอแนะไว้ว่า นาทุ่งกับนาข้าวจะอยู่กันได้ในพื้นที่ ถ้า (1) มีระบบรวมเรื่องการชลประทานน้ำเค็ม (ได้มีการกล่าวถึงมานานมาก ตั้งแต่ระยะแรกของการเลี้ยงกุ้ง) (2) การ zoning ที่กำลังดำเนินการอยู่ก็เป็นทางออกที่ดี แต่กฎหมายโดยเฉพาะการควบคุมกำกับให้เป็นไปตามกฎหมายต้องจริงจังกว่าที่เป็นอยู่ และที่สำคัญ (3) เรื่องความรับผิดชอบและจิตสำนึกของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย โดยเฉพาะเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งกุลาดำ และผู้ที่ประกอบธุรกิจเกี่ยวเนื่องกับกุ้งกุลาดำ

จะเห็นได้ชัดเจนว่า แม้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเลี้ยงกุ้งลาดำจะมีไม่มากในเชิงพื้นที่เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอื่น แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นนั้นมีความสำคัญต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบมาก โดยเฉพาะผลกระทบทางลบซึ่งเกี่ยวข้องกับโอกาสการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระยะยาว ซึ่งคงได้จารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่จะเป็นบทเรียนให้กับชุมชนต่อไป

4.5 สรุป

การใช้ประโยชน์ที่ดินลุ่มทะเลสาบสงขลาหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ.2505 รูปแบบการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงไป มีปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้น โดยเฉพาะการแทรกแซงจากรัฐ ทั้งในในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานด้านถนนหนทาง และนโยบายด้านการเพาะปลูก มีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนา ควบคู่กับการชลประทานซึ่งขยายเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ.2513 มีการส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดี ควบคู่กับการใช้ปุ๋ย และยากำจัดศัตรูข้าว ชาวนาเริ่มพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น เมื่อราคาข้าวตกชาวนาเสี่ยงต่อการขาดทุน อาการเช่นนี้เริ่มประมาณปี พ.ศ.2520 โดยเฉพาะในพื้นที่ทำนาได้ปีละครั้ง และมีพื้นที่ถือครองจำกัด แต่ในเขตพื้นที่เพาะปลูกชลประทานที่ทำนาได้อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง ชาวนายังคงทำนาต่อไปได้โดยไม่เดือดร้อน

การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนยางในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นมาก ในปี พ.ศ.2543 มีมากกว่า 2 ล้านไร่บริเวณลุ่มทะเลสาบ หรือเท่ากับ 1 ใน 6 ของพื้นที่ปลูกยางทั้งประเทศ ปัจจัยที่มีบทบาทมากต่อการขยายพื้นที่ปลูกยางนอกจากด้านการตลาดยางแล้ว คือการประกาศใช้ พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ที่สนับสนุนการใช้ยางพันธุ์ดี ควบคู่กับการแนะนำดูแล รักษาสวนยาง และในช่วงปีพ.ศ.2525-2527 รัฐประกาศให้สิทธิแก่ราษฎรที่บุกเบิกพื้นที่ป่าฯ มีการออกเอกสารสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) ทำให้มีการบุกเบิกป่าเพื่อปลูกยางมากขึ้นและขยายไปถึงป่าต้นน้ำลำธารที่อุดมสมบูรณ์ หลังจากปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การทำนาและสวนยางมีปัญหามากขึ้น การขยายตัวของประชากร การเข้าไปเกี่ยวข้องกับพืชกับระบบตลาดมากขึ้น ทศนคติดการใช้ชีวิตเปลี่ยน ให้ความสำคัญกับเงินตรามากจนเกินไป การใช้ประโยชน์ที่ดินก็เปลี่ยนแปลงไปเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยดังกล่าว มีพื้นที่สวนยางจำนวนมากเปลี่ยนเป็นสวนไม้ผล พื้นที่ทำนาเปลี่ยนเป็นไร่นาสวนผสมและเลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยหวังว่าการใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านี้จะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น จนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำลายป่า และการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาเป็นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ส่งผลกระทบต่อทางด้านลบอย่างมีนัยสำคัญต่อชุมชนลุ่มทะเลสาบ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

พณ.0301.3/11 เรื่องข่าวภาคใต้ (พ.ศ.2502)

พณ.0301.5/25 ภาวะการทำนา (26 มิ.ย.2500-4 ก.ค.2504)

พณ.0301.11.9.4/1 กรมการยาง, 2506.

หนังสือราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่มที่ 108 ตอนที่ 146 21 สิงหาคม 2534.

กรมประมง. มปป. เอกสารประกอบการสัมมนาหัวข้อ CoC การเลี้ยงกุ้งกุลาดำตามมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อมในการเลี้ยงกุ้งทะเล. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กองวิจัยสินค้าและการตลาด. 2531. สรุปสถานการณ์เรื่องยางพาราปี 2523/24 และแนวโน้มปี 2524/2525. กรุงเทพฯ : กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ กระทรวงพาณิชย์.

กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2536. สรุปสถานการณ์ยางพาราและพริกไทย ปี 2535 และแนวโน้มปี 2536. กรุงเทพฯ : สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กองเศรษฐกิจการเกษตร. 2515. สถิติการเกษตรแห่งประเทศไทยปีเพาะปลูก 2515/2516. กรุงเทพฯ : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

ไชยา พัฒนกุล สมพงษ์ สุขมาก และชูจิต ลีนะธรรม. 2523. ประวัติการปรับปรุงพันธุ์ยางในประเทศไทย. วารสารยางพารา ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 2523.

ทิวา สรรพกิจ. 2535. การบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติเพื่อเข้าทำประโยชน์. กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้.

ปณัญญา ธเนศวร และคณะ. 2541. แผนการใช้ที่ดินลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). 2544. เพิ่มข้อมูลนาทุ่งในนาข้าว : มองให้ไกลกว่าตัวเลขการส่งออก เอกสารประกอบการประชุม วันที่ 16 สิงหาคม 2544 ณ อาคารวิศิษฐ์ - ประจวบเหมาะ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ .

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2522. การศึกษาข้อมูลทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ. กรุงเทพฯ. ธันวาคม 2522.

สมยศ หุ่นหว้า และศิริจิต หุ่นหว้า. 2537. วิวัฒนาการและการปรับเปลี่ยนของระบบสังคมเกษตรการผลิตยางพารา บริเวณฝั่งตะวันตกของลุ่มทะเลสาบสงขลา. วารสารสงขลานครินทร์ 1(1) : 77-106.

สุรัชัญญา ทองรักษ์ และคณะ. 2540. การประเมินผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมจากการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในจังหวัดสงขลา. รายงานการวิจัย. โครงการจัดตั้งภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร. คณะทรัพยากรธรรมชาติ. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

สุรัชัญญา ทองรักษ์ และคณะ. 2544. รายงานการวิจัยเรื่องปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา. โครงการจัดตั้งภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร. คณะทรัพยากรธรรมชาติ. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สำนักข่าวแลใต้. 2534. ทะเลสาบสงขลา 2534 บันทึกการเดินทางบนที่ราบกว้างใหญ่รอบทะเลสาบต้นฤดูเก็บเกี่ยว. วารสารแลใต้หมายเลข 5 - 6 ม.ค. - เม.ย.

สำนักข่าวแลใต้. 2540. จับชีพจรนาทุ่ง : วารสารแลใต้ ตุลาคม : 6 - 11.

สำนักข่าวแลใต้. 2540. กุ้งกุลาดำทำเจ็บ : ผลกระทบของการเพาะเลี้ยงกุ้งกุลาดำต่อสภาพแวดล้อมและคน. วารสารแลใต้ : 13 - 35.

สำนักงานพัฒนาที่ดินชายทะเล. 2536. แผนการใช้ที่ดิน เพื่อพัฒนาชนบท ลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรมพัฒนาที่ดิน.

สำนักงานพาณิชย์จังหวัดพัทลุง. 2539. ข้อมูลการตลาดจังหวัดพัทลุง. พัทลุง

สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสงขลา. 2539. ข้อมูลการตลาดจังหวัดสงขลา. สงขลา

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2542. สถิติการเกษตรการเกษตรของประเทศไทย ปีการเพาะปลูก 2540/2541. เอกสารสถิติการเกษตร เลขที่ 31/2542. กรุงเทพฯ.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2542. ข้อมูลด้านการผลิตและการตลาดสินค้าเกษตรที่สำคัญ. เอกสารสถิติการเกษตร เลขที่ 16/2542. กรุงเทพฯ.

Piumsomboon, S. 1993. Black Tiger Prawn Culture: Positive Socio-economic Effects. *Aquaculture Life Magazine* 4 :41-48.

Thongrak, S. 1990. The Economic, Social and Environmental Impact of Shrimp Farming in Southern Thailand : A Preliminary Assessment *Songklanakarin J. Sci. Technol.* 12(4) : 461-467.

Thongrak, S. 1995. *Sustainable Shrimp Farming in Thailand*. Ph.D. Dissertation. Department of Agricultural Economics. University of Missouri-Columbia. USA.

บุคลากรกรม

สัมภาษณ์ ดร.สุนทร พิพิธแสงจันทร์ ประธานและที่ปรึกษาชมรมสวนส้มโชกุนภาคใต้ ภาควิชาการ
จัดการศัตรูพืชขณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สัมภาษณ์ ดร.สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะ
ทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

สัมภาษณ์ประมงอำเภอกระโนน จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2544 และวันที่ 2 และ 13
มกราคม 2546

สัมภาษณ์ประมงอำเภอปากพะยูน อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ปี 2544

สัมภาษณ์ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลฝ่าละมี อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ปี 2544

สัมภาษณ์เกษตรกรอำเภอสะเดา และเจ้าหน้าที่สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางอำเภอสะเดา
จังหวัดสงขลา ปี 2544

สัมภาษณ์ นายช้อย แข่งมาก ตำบลท่าบอน อำเภอกระโนน จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 2 และ 13 มกราคม
2546

สัมภาษณ์ นางแฉี่ สุวรรณมานพ บ้านเลขที่ 62 หมู่ที่ 7 ตำบลคอนทราย อำเภอดวนขุน จังหวัด
พัทลุง วันที่ 10 เมษายน 2545 และอีกหลายครั้ง

สัมภาษณ์นายวรรณ ขุนจันทร์. บ้านเลขที่ 72 หมู่ 3 ตำบลตะโหมด อำเภอดวนขุน จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2544, 8 กุมภาพันธ์ 2545 และอีกหลายครั้ง.

สัมภาษณ์นายสวาท ทองรักษ์. บ้านเลขที่ 27 หมู่ 4 ตำบลตะโหมด อำเภอดวนขุน จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤษภาคม 2544, 8 กุมภาพันธ์ 2545 และอีกหลายครั้ง.

สัมภาษณ์ นายจันทร์ ชูบัว บ้านเลขที่ 19/2 หมู่ที่ 3 ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา
สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2545

สัมภาษณ์ นายสมพ เคนโร องค์การบริหารตำบลคลองแดน ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัด
สงขลา สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤษภาคม 2545

สัมภาษณ์ นายจำเนียร ขาวมัน บ้านเลขที่ 32 หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านใหม่ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา
สัมภาษณ์วันที่ 31 พฤษภาคม 2545

สัมภาษณ์ นายสมเกียรติ กิมถ้อง ชลประทานป่ากระวะ ตำบลคลองแดน อำเภอรโนด จังหวัด
สงขลา สัมภาษณ์วันที่ 31 พฤษภาคม 2545

สนทนากลุ่ม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลเขาพระ อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 เมษายน 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลแดนสงวน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลตะเครียะ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2544.

สนทนากลุ่ม ตำบลชะรัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2544

สัมมนาร่วมกับชุมชน “โครงการวิวัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ฯ อำเภอตะโหมด
จังหวัดพัทลุง” วันที่ 27 เมษายน 2545.

สัมมนาร่วมกับชุมชน “โครงการวิวัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้ฯ อำเภอรโนด
จังหวัดสงขลา” วันที่ 13 มกราคม 2546.